

Nematerijalna kulturna baština Istre

Drandić Gorički, Sanja

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:296637>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-26**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

SANJA DRANDIĆ GORIČKI

Nematerijalna kulturna baština Istre

DIPLOMSKI RAD

Pula, 2020.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

SANJA DRANDIĆ GORIČKI

Nematerijalna kulturna baština Istre

DIPLOMSKI RAD

JMBAG: 0303053176, izvanredna studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Kolegij: Nematerijalna kulturna baština

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, veljača 2020.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Sanja Drandić Gorički, kandidatkinja za magistru kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištenje bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno prepisan iz necitiranog rada te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli 8. veljače 2020.

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, SANJA DRANDIĆ GORIČKI, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava korištenja, da moj diplomski rad pod nazivom „Nematerijalna kulturna baština Istre“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjelovit tekst, trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu diplomskih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenog, slobodnog pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli 8. veljače 2020.

Sadržaj

UVOD	1
1. KULTURNA BAŠTINA.....	3
1.1. Materijalna kulturna baština	3
1.1.1. Pokretna kulturna baština	3
1.1.2. Nepokretna kulturna baština.....	4
1.2. Nematerijalna kulturna baština.....	5
2. NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA	7
2.1. Pojmovno određenje.....	8
2.2. Mjere zaštite	9
2.3. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske	10
2.4. Nematerijalna baština i UNESCO-o.....	11
3. NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA ISTRE	13
3.1. Govor u Istri	14
3.1.1. Istriotski ili istroromanski.....	14
3.1.2. Istrorumunjski	16
3.1.3. Žminjski.....	17
3.1.4. Labinski	19
3.2. Hrana u Istri.....	20
3.3. Tradicijsko odijevanje Istre	27
3.3.1. Ćićarija	29
3.3.2. Labinština	31
3.3.3. Zapadna i južna Istra	31
3.3.4. Srednja Istra i Liburnija.....	33
3.3.5. Vodnjan	34
3.3.6. Peroj.....	35
3.4. Ples, pjesma i sviranje u Istri.....	36
3.4.1. Ples	37
3.4.2. Pjesma	40
3.4.3. Sviranje.....	42
3.5. Pučki istarski običaji i vjerovanja.....	44
3.5.1. Godišnji običaji	44

3.5.2. Životni običaji	48
3.5.3. Običaji uz rad	49
3.5.4. Vjerovanja	51
3.6. Tradicijsko graditeljstvo i stari zanati	55
3.6.1. Obrada kamena.....	58
3.6.2. Obrada drva	59
3.6.3. Obrada gline	60
3.6.4. Umjetnost tkanja i vezenja	61
3.6.5. Obrada željeza	63
4. OČUVANJE NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE U ISTRI.....	65
ZAKLJUČAK	69
LITERATURA.....	70
POPIS SLIKA	74
SAŽETAK.....	75
SUMMARY	76

UVOD

Republika Hrvatska je zemlja koja je izrazito bogata kulturnim nasljeđem, kroz povijest na razmeđu i utjecaju različitih kultura i civilizacija, danas bogata materijalnim i nematerijalnim kulturnim bogatstvom. Kao takva zalaže se za izgradnju učinkovitog sustava zaštite i očuvanja, na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini. Ulaskom u Europsku Uniju Republika Hrvatska postala je dio velike obitelji koja ima za zadaću, između ostalog, zaštitu i očuvanje nematerijalnih kulturni dobara te na taj način sačuvati kulturno nasljeđe, bilo ono materijalnog ili nematerijalnog karaktera, od propadanja i zaborava s naglaskom na poticanje njegovoga prenošenja s generacije na generaciju.

Ovaj diplomski rad bavi se upravo time, pojmom nematerijalne kulturne baštine s naglaskom na Istru. Raznolikost i utjecaj različitih kultura vidljivi su na svakom koraku istarskog poluotoka. Utjecaj globalizacije i modernizacije neke je nematerijalne vrijednosti ovoga kraja doveo u pitanje, hoće li se zauvijek izgubiti, zaboraviti. Na sreću, osviještenost ljudi o važnosti koliko je bitno baštinu sačuvati od propadanja i zaborava, i njezinog prenošenja na buduće generacije, sve je veća.

Hipoteza rada jest: „Nematerijalna kulturna baština, važan je element svake kulture te je potrebno na inovativan i suvremen način pronalaziti mehanizme njezine promocije kako bi se osiguralo njezino daljnje prenošenje.“

Svrha rada je istražiti nematerijalnu kulturnu baštinu Istre, osvijestiti koliko je ona uistinu ugrožena te prikazati mogućnost njezinog prezentiranja, kako bi njezinu važnost najprije uočili, a zatim i prezentirali drugima. *Cilj* rad je potvrditi prethodno postavljenu radnu hipotezu na način da se najprije nabroje brojni nematerijalni kulturni elementi Istre, te primjerima potkrijepiti postojanje inovativnih načina njezine prezentacije, a sve u svrhu njezinog daljnjeg prenošenja na mlađe generacije, kako bi ju se spasilo od zaborava.

Znanstvene metode korištene u radu jesu metoda deskripcije, indukcije, analize, metoda komparacije, generalizacije te metoda kompilacije.

Rad je podijeljen, osim uvoda i zaključka, na četiri poglavlja. U prvom se poglavlju općenito objašnjava pojam i podjela kulturne baštine, drugo poglavlje detaljnije objašnjava pojam nematerijalne kulturne baštine, objašnjava se sam pojam, mjere zaštite, registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, te nematerijalna kulturna baština i UNESCO. Treće je poglavlje i

glavno poglavlje ovog diplomskog rada, u kojem se detaljnije razrađuje nematerijalna kulturna baština Istre kroz pojmove govor, hranu, odijevanje, ples, pjesmu i sviranje, pučke istarske običaje i vjerovanja, te tradicijsko graditeljstvo i stare zanate. Četvrto poglavlje bavi se očuvanjem nematerijalne kulturne baštine u Istri i kako se raznim načinima ova ranjiva baština nastoji na inovativan i suvremeni način prikazati, a sve sa svrhom očuvanja od propasti i zaborava.

1. KULTURNA BAŠTINA

Kulturu možemo definirati kao određeno ponašanje ljudi, onoga što oni misle, rade i stvaraju. Ona se ostvaruje u procesima (ideje i način života ljudi) i proizvodima tih procesa (građevine, artefakti, umjetnost, običaji, „atmosfera“).¹ Kulturna baština u tom je kontekstu onda sve ono što smo naslijedili od prijašnjih ljudi koji su živjeli prije nas, njihova vjerovanja, običaji i djela te sve ono što su nam ostavili, a na nama je da spoznamo vrijednost te baštine i način na koji ćemo se prema njoj odnositi. Kulturna baština, materijalna i nematerijalna, zajedničko je bogatstvo čovječanstva u svojoj raznolikosti i posebnosti, a njezina zaštita jedan je od važnih čimbenika za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnog identiteta.² Mehanizmi kojima se Ministarstvo kulture služi je upravo uspostavljanje mjera zaštite kulturne baštine, njezina održivost s naglaskom na identifikaciju, dokumentiranje, istraživanje, održavanje, zaštitu, korištenje te promicanje njezine vrijednosti. Očuvanjem i zaštitom kulturne baštine osigurava se postojanost kulturnih vrijednosti, ali i potencijal za daljnji razvitak Republike Hrvatske te kvalitetniji život u europskom okruženju.

1.1. Materijalna kulturna baština

Kad govorimo o materijalnim kulturnim dobrima prvenstveno mislimo na kulturna dobra koja su fizički opipljiva, vidljiva, lako ih je definirati i prikazati te povijesno i društveno odrediti. Cilj je ovakvu baštinu prvenstveno osvijestiti odnosno spoznati koliko je ona važna, pravilno zaštititi, istražiti i dokumentirati te pravilnim i održivim promicanjem očuvati za buduće generacije. Materijalna se baština dijeli na pokretnu i nepokretnu kulturnu baštinu. U daljnjim ćemo poglavljima objasniti svaku zasebno.

1.1.1. Pokretna kulturna baština

Pokretnu kulturnu baštinu čine razni predmeti kao što su slike, knjige, razni sakralni predmeti i sav drugi inventar koji je vrijedan ili se smatra vrijednim, stari novac, poštanske marke, razni zapisi, pisma ili skice, filmovi, stari kostimi, arheološki nalazi, muzejski izložci i slično.

¹ Jelinčić, D. A. (2008.): *Abeceda kulturnog turizma*, Meandarmedia, Zagreb, str. 31.

² <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6> (16. prosinca 2019.)

Zbog njihove relativno lagane mogućnosti prenošenja pokretnu kulturnu baštinu važno je adekvatno zaštititi kako se njezina eventualna prodaja i prijenos ne bi zloupotrijebili. Već u XIX. stoljeću javila se potreba za očuvanjem starine pa je osnivanjem Centralne komisije za zaštitu povijesnih i umjetničkih spomenika u Beču započelo organizirano djelovanje zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj, pa je tako među imenovanim konzervatorima svoje mjesto dobio i Pietro Kandler koji je bio zadužen za Istru. Krađe umjetnina, devastacije i pljačke arheoloških i hidroarheoloških lokaliteta, nezakonita trgovina, masovno krivotvorenje umjetnina i nezakoniti izvoz kulturnih dobara, sve su učestaliji oblici osiromašenja kulturne baštine mnogobrojnih zemalja, lišavajući ih time dijela njihovog povijesnog identiteta, njihove tradicije.³ Hrvatska je 70-tih godina XX. stoljeća bila izložena raznim krađama pokretne baštine pa su tako najviše stradavali predmeti u sakralnim građevinama, ali i druga područja kao što su arheološka nalazišta, restauratorske radionice te privatne zbirke. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara iz 1999., koji se u međuvremenu izmijenio i nadopunio, nije jedinstven kad govorimo o suzbijanju nezakonitim prometom pa tako valja spomenuti još i Zakon o trgovini, Carinski zakon i Kazneni zakon. Tijekom Domovinskog rata pokretna baština dodatno je bila na udaru nepravilnog odnošenja pa su tako okupirana područja opustošena i opljačkana. Nakon završetka rata oformljeno je pri Ministarstvu kulture RH, Povjerenstvo za povrat kulturnih dobara, koje je zaduženo za provedbu Protokola o povratu kulturnih dobara, a smatra se kako još nije za sve artefakte utvrđeno gdje se nalaze pa tako prijete opasnost da se pojave na crnom tržištu. Od 2001. do 2018. iz Republike Srbije u Republiku Hrvatsku vraćeno je ukupno 29.885 pokretnih kulturnih dobara u muzeje, crkve, manastire i arhive, dok se preostale veće cjeline za vraćanje odnose na riznice manastira Krka i Šibenika.⁴

1.1.2. Nepokretna kulturna baština

Nepokretnu kulturnu baštinu čine pojedinačne građevine, kulturno-povijesne cjeline te krajolici koji su svojom izloženošću trajnim utjecajima i osjetljivošću podložni propadanju. Nebriga i neodržavanje, nedostatak financijskih sredstava, neriješeni imovinsko-pravni odnosi, nepoštivanje zakonskih propisa, ratna razaranja, a ponajviše pomanjkanje svijesti o vrijednosti takve baštine samo su neki od razloga propadanja vrijedne kulturne baštine i

³ <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=249> (16. prosinca 2019.)

⁴ <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=9899> (16. prosinca 2019.)

kulturno-povijesnih cjelina. Pod pojmom nepokretne kulturne baštine, definirane Zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, podrazumijeva se grad, selo, naselje ili njegov dio; građevina ili njezini dijelovi te građevina s okolišem; elementi povijesne opreme naselja; područje, mjesto, spomenik i obilježje u svezi s povijesnim događajima i osobama; arheološko nalazište i arheološka zona, uključujući i podvodna nalazišta i zone; područje i mjesto s etnološkim i toponimskim sadržajem; krajolik ili njegov dio koji sadrži povijesno karakteristične strukture koje svjedoče o čovjekovoj nazočnosti u prostoru; vrtovi, perivoji i parkovi te tehnički objekt s uređajima i drugi slični objekti.⁵

Važnost očuvanja i njegovanja ovakve baštine definirana je zakonom pa je tako svaka zajednica dužna paziti i voditi brigu o njoj. Često se dogodi da sljedeća generacija odbaci ono što je prethodna smatrala kulturnim dobrom pa smo tako nerijetko svjedoci neodgovarajućih građevinskih zahvata i nebrige.

1.2. Nematerijalna kulturna baština

Nematerijalna kulturna baština posebna je po tome što je neopipljiva i ne mora biti vidljiva, može se povijesno odrediti, ali je za njezino predstavljanje potrebno osmisliti adekvatan sadržaj. U Hrvatskoj se svijest za zaštitu nematerijalne kulturne baštine razvija relativno rano. Poučeni ranijim događajima s kraja XIX. stoljeća, kad su industrijalizacija i urbanizacija bile uzrok velikih promjena, javio se strah od izumiranja kulturnih vrijednosti. U početku su svojim stručnim djelovanjem bili angažirani glazbenici, folkloristi i etnolozi te su na taj način utjecali na očuvanje tradicijskih oblika kulture i stvaranje svijesti o njihovim vrijednostima te važnosti na javnu praksu i prezentaciju. Uz akademsku istraživačku djelatnost, značajna je i tradicija primijenjenog rada stručnjaka uz smotre seljačke kulture koje se u Hrvatskoj potiču od 1920-ih godina.⁶ Upravo se ovakvim poticanjem u mnogočemu pridonijelo očuvanju tradicijske kulture sela, iako su u svojem početku osnivači najprije pokrenuli smotre, radi osvješćivanja naroda u smislu nacionalnog i kulturnog ujedinjenja sela i grada. Formalni zakonski okviri nastaju tek 1999. Zakonom o zaštiti kulturnih dobara, gdje napokon i nematerijalna baština dobiva svoje formalno priznanje i adekvatnu zaštitu. Sve veća osviještenost i spoznaja kako je nematerijalnu baštinu potrebno zaštititi od zaborava uvidjela

⁵ <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=27> (16. prosinca 2019.)

⁶ Zebec, T. (2013.): „Etnolog u svijetu baštine. Hrvatska nematerijalna kultura u 21. stoljeću“, u: Čapo, J. i Gulin Zrnčić, V. (ur.): *Hrvatska svakodnevnica – etnografija vremena i prostora*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 175.

Europska Unija i njezine članice. Na 32. općoj skupštini Organizacije ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO) u listopadu 2003. prihvaćena je Konvencija za zaštitu nematerijalne kulturne baštine.⁷ U poglavlju koje slijedi detaljnije objašnjavam pojam nematerijalne kulturne baštine.

⁷ Čaplar, A. i dr. (2013.): *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Mozaik knjiga, Zagreb, str. 192.

2. NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA

Pojam nematerijalne kulturne baštine u javnom je diskursu, kulturnom i znanstvenom kontekstu, ali i u kontekstu turizma, pa i politike, tijekom posljednjih nekoliko godina sve prisutniji. Razlog tome je UNESCO-va inicijativa i njezin ključni dokument Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine.⁸ U današnje vrijeme sve veća prijetnja negativnog utjecaja globalizacije dovela je do potrebe očuvanja nematerijalne kulturne baštine da bi je se sačuvalo od zaborava i osiguralo njezino daljnje prenošenje s generacije na generaciju. Povrh svega, nakon ostvarenja samostalne države, Hrvatska se kao mala zemlja morala dokazati međunarodnoj zajednici, pa se tako uslijed posljedica rata našla u teškoj situaciji obnove kako materijalne tako i nematerijalne kulture. Godine 1991. započelo je razdoblje ponovnog buđenja „prigušene“ nacionalne svijesti i samoodređenja, koji su tijekom komunističkog razdoblja bili svojevrsna tabu-tema.⁹ Postankom samostalne države, Hrvatska je napokon dobila mogućnost iskazivanja vlastitog identiteta i prikazivanje vlastite kulturne i povijesne baštine u svijetu jer bivša država nije dopuštala previše autonomnosti svojim republikama u međunarodnom djelovanju, već se sve prezentiralo kao jugoslavensko, a ne hrvatsko bogatstvo.

Na poziv hrvatskog Povjerenstva za UNESCO, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske imenovalo je 2004. prvo četveročlano Povjerenstvo za nematerijalnu kulturnu baštinu.¹⁰ Zbog svijesti i straha za njezinim brzim izumiranjem i sprečavanjem od daljnjeg zaborava Hrvatska je bila sedamnaesta zemlja koja je srpnju 2005. ratificirala *Konvenciju za očuvanje nematerijalne kulturne baštine* jer ona je živa baština te dio društvenog i kulturnog života zajednice, a briga za njezinim očuvanjem dio je kulturne politike društva. Cilj je konvencije, između ostalog, podignuti svijest o važnosti nematerijalne kulturne baštine, osigurati vitalnost njezinih lokalnih i nacionalnih elemenata te time posredno utjecati i na očuvanje kulturne raznolikosti i ljudske kreativnosti, odnosno na međukulturni dijalog i poštivanje.¹¹ Konvencija je Hrvatskoj pružila mogućnost da se istakne u trenutku kad joj je izrazito važno bilo međunarodno prepoznavanje te je upravo taj trenutak i šansu prepoznalo i Ministarstvo

⁸ Hameršak, M. i dr. (2013.): *Proizvodnja baštine: Kritičke studije o nematerijalnoj baštini*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 10.

⁹ Pejić, T. i dr. (2014.): *Neodoljiva Hrvatska – Irresistible Croatia*, Lux, Zagreb, str. 7.

¹⁰ Zebec, T. (2013.): „Etnolog u svijetu baštine. Hrvatska nematerijalna kultura u 21. stoljeću“, u: Čapo, J. i Gulin Zrnić, V. (ur.): *Hrvatska svakodnevnica – etnografija vremena i prostora*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 177.

¹¹ Hameršak, M. i dr. (2013.): *Proizvodnja baštine: Kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 10.-11.

kulture te se uključilo u provedbu Konvencije. Značajna reakcija međunarodne zajednice u prepoznavanju i prihvaćanju ove Konvencije tumači se kao „zrcaljenje izražene brige da se brzo reagira na prijetnje prema toj osjetljivoj baštini.“¹²

Kao kompetentni stručnjaci u toj provedbi opet su prepoznati etnolozi, folkloristi, filozofi i kulturni antropolozi sa svojim znanjem i iskustvima. Upravo su oni ti koji mogu utjecati na kulturnu politiku na nacionalnoj razini, pridonijeti u međunarodnom priznanju kulturne raznolikosti i bogatstva koje Hrvatska posjeduje te na taj način i uložiti u kulturni turizam na međunarodnom tržištu. Ono što se konstantno naglašava na UNESCO-vim stručnim zasjedanjima je strah od pretjerane komercijalizacije te je vrlo važno da se samo pravilnim mjerama očuvanja i popularizacije kulturnog nasljeđa ne ugrozi i održivi razvoj lokalnih zajednica i nositelja određene tradicije.¹³ Od neizmjerne je važnosti surađivati i uskladiti aktivnosti popularizacije kulturne baštine s lokalnom zajednicom, odnosno poštivanje ljudskih prava te osiguranje samo najboljih metoda popularizacije koje moraju biti konstanto prisutne, kritičko praćenje procesa isticanja baštine na svim razinama te njihove posljedice isticanja odgovornost je stručnjaka u provedbi Konvencije.

2.1. Pojmovno određenje

Nematerijalna kulturna baština obuhvaća prakse, predstave, izraze, znanje, vještine, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i, u nekim slučajevima pojedinci, prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine.¹⁴

Nematerijalna kulturna baština se prenosi s generacije na generaciju. Ona nam pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštovanje za kulturnu raznolikost i ljudsku kreativnost.

Konvencija za zaštitu nematerijalne kulturne baštine prihvaćena je pri UNESCO-u na 32. Općoj skupštini 2003., a Hrvatska ju je ratificirala 2005. Ovom se Konvencijom i njezinom ratifikacijom Republika Hrvatska obvezala na unaprjeđivanju mjera i aktivnostima bolje zaštite i očuvanje nematerijalne kulturne baštine. Pri Ministarstvu kulture djeluje Povjerenstvo

¹² Zebec, T. (2013.): „Etnolog u svijetu baštine. Hrvatska nematerijalna kultura u 21. stoljeću“, u: Čapo, J. i Gulin Zrnčić, V. (ur.): *Hrvatska svakodnevnica – etnografija vremena i prostora*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 173.

¹³Isto, str. 189.

¹⁴<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?ID=3639> (16. prosinca 2019.)

za nematerijalnu kulturnu baštinu, čiji su članovi stručnjaci iz odgovarajućih muzeja i znanstvenih ustanova, u suradnji s kojima se odabiru i predlažu dobra za upis na nacionalni popis (Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske) i eventualni upis u spomenute popise UNESCO-a.¹⁵

Sukladno članku 9. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99, NN 151/03; NN 157/03, Ispravak), *nematerijalno kulturno dobro mogu biti razni oblici i pojave duhovnog stvaralaštva što se prenose predajom ili na drugi način, a osobito:*

- *jezik, dijalekti, govori i toponimika, te usmena književnost svih vrsta,*

- *folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote,*

- *tradicijska umijeća i obrti.*¹⁶

2.2. Mjere zaštite

Pojam 'zaštita' znači mjere čiji je cilj osiguranje održivosti nematerijalne kulturne baštine, uključujući identificiranje, dokumentiranje, istraživanje, održavanje, zaštitu, promicanje, povećanje vrijednosti, prijenos, posebice putem formalnog i neformalnog obrazovanja, kao i revitalizaciju različitih aspekata te baštine.¹⁷

Mjere zaštite koje Republika Hrvatska provodi su sljedeće:

- ✓ „Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara“,
- ✓ „Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske“ i
- ✓ „Zaštitni radovi na nematerijalnim kulturnim dobrima“.

Sustav mjera zaštite za nematerijalna kulturna dobra upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske prvenstveno je da dobro bude dostupno javnosti, da se potiče njegovo njegovanje, očuvanje i prenošenje u izvornim i drugim sredinama, promicanje njegove funkcije i značaja u društvu te uključivanje njegove zaštite u programe planiranja. Stručnim i znanstvenim vrednovanjem konstantno dobra istraživati i dokumentirati te poticati sudjelovanje lokalne zajednice u njihovom prenošenju. Održavanjem izložaba, smotri

¹⁵ Čaplar, A. i dr. (2013.): *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Mozaik knjiga, Zagreb, str. 193.

¹⁶ <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=21765> (16. prosinca 2019.)

¹⁷ <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=250> (16. prosinca 2019.)

folkloru, festivala, koncerata i drugim kanalima promovirati i popularizirati dobro. Educiranjem stručnog kadra za prenošenje znanja i vještina s naglaskom na senzibiliziranje javnosti na važnost očuvanja kulturnog dobra od sve prijetjećeg utjecaja globalizacije da bi se izbjegla opasnost od nestajanja, uništenja ili komercijalizacije dobra, a potaknulo zbližavanje i tolerantnost među ljudima.¹⁸ Za nematerijalnu kulturnu baštinu, osim zaštite, potrebno je konstantno poticanje na važnost njezinog prenošenja, nerijetko lokalno stanovništvo vrlo malo ili uopće nije upoznato s tradicijom i običajima svojega kraja, a kamoli s važnošću prenošenja na mlađu generaciju.

2.3. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske

U Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske upisano je nešto malo manje od 180 nematerijalnih kulturnih dobara koji su svaki na svoj način zaslužili svoje mjesto u njemu. Dvije su liste koje pružaju mogućnost upisa nematerijalne kulturne baštine u Registar: Lista zaštićenih kulturnih dobara i Lista preventivno zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske. Broj fenomena na Listi zaštićenih kulturnih dobara konstantno se povećava pa je tako jedan od najnovije upisanih i govor Labinštine, labinska cakavica. Lista zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske sastavljena je na temelju dugogodišnjeg prikupljanja dokumenata i dugotrajnog istraživanja i koji dokazuju pojedinu vrijednost svakoga od njih koji su u Registar upisani. Proces prikupljanja nije jednostavan posao, ali je zato vrijedan dokaz tradicije i identiteta područja za koje je vezan. Neki fenomeni koji su upisani u Registar kulturnih dobara RH, a tiču se nematerijalne baštine Istre, i koji svakako zaslužuju svoje mjesto u njemu su: istro-rumunjski govor, žminjski govor, izrada pazinskih cukerančića, konjička igra Trka na prstenac, rovinjska bitinada, umijeće izgradnje rovinjske batane, umijeće suhozidne izgradnje i dr. Na UNESCO-vim listama, a u kojima se Istra može prepoznati, svoje je mjesto pronašlo tek četiri fenomena. Nematerijalna baština Istre ima ogroman potencijal i još mnoge mogućnosti upisa, kako u Registar kulturnih dobara RH tako i na UNESCO-ve liste.

Na Listi preventivno zaštićenih kulturnih dobara Republike Hrvatske nalazi se osam fenomena nematerijalnog kulturnog dobra, a to su: *MEDITERANSKA PREHRANA NA HRVATSKOM JADRANU*; *PRIPREMA TRADICIJSKOG KOLAČA – POGAČA Z OREJI*

¹⁸ <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=21766> (16. prosinca 2019.)

(ĐURĐEVAC); PRIPREMA TRADICIJSKOG KOLAČA – PODRAVSKA MAZANICA (VIRJE); UMIJEĆE IZRADE PETERANSKOG VEZA – FILEA (PETERANEC); UMIJEĆE RUČNOG KLESANJA KAMENA U SKLOPU KLESARSKE ŠKOLE (PUČIŠĆA); OBIČAJ ČITANJA ZAPOVIJEDI POD LIPOM (GORNJI MIKLOUŠ); UMIJEĆE IZRADE FOTOGRAFIJA TEHNIKAMA POVIJESNIH FOTOGRAFSKIH PROCESA (SISAK) i HRVATSKI ZNAKOVNI JEZIK (ZAGREB).

2.4. Nematerijalna baština i UNESCO-o

UNESCO je organizacija koja djeluje od 1945., a glavni joj je cilj pridonijeti miru i sigurnosti promovirajući suradnju među narodima na području znanosti, obrazovanja i kulture. Kao aktivni borac protiv siromaštva, glavni zadaci su još i zaštita prirodnog i kulturnog bogatstva te poštivanje drugih kultura. Stupanjem Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine na snagu UNESCO je oformio dvije nove liste: *Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva* i *Listu nematerijalne kulturne baštine kojoj je potrebna hitna zaštita*. Osim ovih lista postoji i *Registar najboljih praksi očuvanja nematerijalne kulture*. Na svim je ovim listama i Hrvatska baština pronašla pokoje mjesto.

Danas na Reprezentativnoj listi nematerijalne kulturne baštine čovječanstva Republika Hrvatska broji 15 fenomena., a to su: *ČIPKARSTVO U HRVATSKOJ; DVOGLASJE TIJESNIH INTERVALA ISTRE I HRVATSKOG PRIMORJA; FESTA SV. VLAHA, ZAŠTITNIKA DUBROVNIKA; GODIŠNJI PROLJETNI OPHOD KRALJICE ILI LJELJE IZ GORJANA; GODIŠNJI POKLADNI OPHOD ZVONČARI S PODRUČJA KASTAVŠTINE; PROCESIJA ZA KRIŽEN NA OTOKU HVARU; UMIJEĆE IZRADE DRVENIH TRADICIJSKIH DJEČJIH IGRAČAKA S PODRUČJA HRVATSKOG ZAGORJA; SINJSKA ALKA, VITEŠKI TURNIR U SINJU; MEDIČARSKI OBRT NA PODRUČJU SJEVERNE HRVATSKE; BEČARAC, VOKALNO-INSTRUMENTALNI NAPIJEV S PODRUČJA SLAVONIJE, BARANJE I SRIJEMA; NIJEMO KOLO S PODRUČJA DALMATINSKE ZAGORE; KLAPSKO PJEVANJE; MEDITERANSKA PREHRANA NA HRVATSKOM JADRANU, NJEGOVOJ OBALI, OTOCIMA I DIJELOM ZALEĐA; MEĐIMURSKA POPEVKA, TRADICIJSKI NAPJEV MEĐIMURJA i UMIJEĆE SUHOZIDNE GRADNJE.*

Na Listi nematerijalne kulturne baštine kojemu je potreba hitna zaštita za sada je upisan samo jedan, a to je glazbeni izričaj *OJKANJE*.

Slika 1: Batana

Izvor: https://www.total-croatia-news.com/images/Daniela_photos_/RV133_lightbox.jpg,
(2. veljače 2020.)

U UNESCO-ov Registar najboljih praksi očuvanja nematerijalne kulturne baštine svijeta uvršten je također jedan fenomen, *EKOMUZEJ BATANA* iz Rovinja. Po broju kulturnih dobara na UNESCO-vim popisima Hrvatska se može pohvaliti da je među prvima u Europi.

3. NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA ISTRE

Poluotok Istra bio je naseljen još i prije pojave čovjeka, o čemu svjedoče okamine i ostaci dinosaura, a čije dokaze danas možemo vidjeti u okolici Bala, na Brijunima i Premanturi. Na razmeđu putova: Zapada i Istoka, Sjevera i Juga ovo je područje uvijek privlačilo razne doseljenike te je oduvijek bilo pogodno za naseljavanje, a o čemu svjedoče i razni pronađeni špiljski zapisi, špilja Šandalja i Romualdova špilja. Utjecaj raznih kultura na ovom području ostavio je šarolikost i različitost. Bogatstvo Istre u kontekstu materijalne i nematerijalne baštine uistinu obiluje, ali ćemo u ovom radu ipak staviti naglasak na nematerijalnu kulturnu baštinu Istre.

Na relativno malom području, u bilo kojem smjeru da krenemo, shvatit ćemo koliko ovo područje obiluje nematerijalnom kulturnom baštinom. I sama je Istra reljefno raznolika pa se tim više i običaji razlikuju. Na sjeveru Istre prirodnu granicu čini gorski lanac Ćićarije s Učkom kao najvišim vrhom. Iz planinsko –gorskog predjela spušta se prema nizinskom dijelu s jedne strane, dok se s druge strane, njezin sjeverozapadni dio, sastoji od terasastih zaravni i strmih obronaka. Tri glavne rijeke koje protječu Istrom su Mirna, Raša i Dragonja. Boljunčica i Pazinčica su rijeke ponornice, a čitav njihov podzemni vodotok prati reljef Istre, koji je lagano nagnut od sjevera prema jugu i zapadu, što bitno utječe na poljodjelstvo poluotoka.¹⁹ Zapadna obala Istre je polegnuta i lako pristupačna, što je i uvjetovalo razvoj gradova, dok je istočna obala strmija i manje pristupačna pa stoga i slabije naseljena. Tlo u Istri pogodno je za poljoprivredu pa tako ovo područje obiluje uzgojem maslina, grožđa, smokvi, a ekološki uzgojena hrana, kvalitetno vino i maslinovo ulje glavne su značajke područja. Klima je u većem dijelu poluotoka sredozemna s prijelazima k umjerenoj kontinentalnoj i planinskoj klimi.

Naseljena još u prapovijesti, o čemu svjedoče razni pronalasci, o Istri su pisali i slavni pisci stare Grčke. Smatra se da je Istra dobila ime od ilirskog plemena Histra, koje su 177 pr. Kr. pokorili Rimljani. Kroz povijest konstantno se mijenjao njezin gospodar pa su tako nakon pada Rimskog Carstva 476. Istru zauzeli Langobardi i Goti. Krajem VI. stoljeća dolaze Hrvati, 789. pada pod vlast Franaka. Dijelom Mletačke Republike postaje 1267., a dijelom Habsburške Monarhije postaje 1797., osim kratkog perioda pod vlašću slavnog Napoleona od 1805. – 1813. S dolaskom Austro-Ugarskog Carstva početkom XIX. stoljeća pa sve do Prvog

¹⁹ Dukovski, D. (2004.): *Istra: kratka povijest dugog trajanja, od prvih naseobina do danas*, Istarski ogranak društva hrvatskih književnika, Pula, str. 14.

svjetskog rata još jednom mijenja joj se gospodar. Nakon Prvog svjetskog rata Rapalskim ugovorom pripada Italiji, a nakon Drugog svjetskog rata priklanja se Jugoslaviji. Dakle, možemo zaključiti kako su kroz povijest razne kulture utjecale na ovo područje, te neke više, a neke manje, ostavile svoj trag. Specifičnost ovog područja i koliko je ono uistinu različito pokušat ćemo dočarati u potpoglavljima koji slijede.

3.1. Govor u Istri

Autohtoni govor u Istri je čakavski govor, odnosno čakavsko narječje. U vrijeme prije migracija u XIV. st. u Istri su postojala dva autohtona čakavska dijalekta: ekavski, u kojem se razlikuju središnjoistarski i sjeveroistočni istarski, s pazinskim, labinskim, žminjskim i boljunskim govorima, te buzetski dijalekt.²⁰ Krajem XV. i početkom XVI st. uz potporu mletačke vlasti pojačava se naseljavanje unutrašnje Istre, koja je što zbog rata što zbog pošasti bila opustošena. Doseljenici su donijeli sa sobom nove dijalekte, ali su s vremenom usvajali i one koje su tu pronašli. Mješavina tih jezika vrlo je zanimljiva za proučavanje. Bojazan od njihovog izumiranja vrlo je velika pa bi se njegovanje ovakve nematerijalne kulturne baštine svakako trebalo osvijestiti jer se ovim narječjima svakodnevno služi vrlo mali broj govornika. Istrorumunjski, žminjski govor, a od nedavno i labinski govor, uvršteni su na listu zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske.

3.1.1. Istriotski ili istroromanski

Istriotski ili istromanski jezik čine skupina predmletačkih autohtonih romanskih govora Istre, a sačuvan je u samo šest mjesta. To su Rovinj, Vodnjan, Bale, Fažana, Galižana i Šišan. Iako izmiče pred istromletačkim, vrlo je ugrožen jer su njegovi govornici samo stariji žitelji. Mlađi Talijani, a to su ljudi koji se nacionalno izjašnjavaju i osjećaju kao Talijani, u tim mjestima uglavnom razumiju istriotski, ali se rijetko njime služe. Naime istriotski ima nekih sličnih elemenata s istromletačkim pa bi se u budućnosti moglo dogoditi da njime bude i zamijenjen. Neki su mišljena kako je istrioto jedan od inačica istromletačkog, ali s bitnim razlikama kod izgovora (nastavak –o, gdje je mletački –e). Njegov položaj u romanskoj jezičnoj porodici još

²⁰ <http://www.istrapedia.hr/hrv/533/cakavsko-narjecje-u-istri/istra-a-z> (16. siječnja 2020.)

uvijek nije točno utvrđen. Pojedini hrvatski romanisti drže da je istriotski u svojoj najranijoj fazi srodan dalmatskome, dok većina talijanskih jezikoslovaca drži daje riječ o arhaičnim mletačkim govorima. Jedna je od mogućih hipoteza o položaju istriotskih govora unutar romanske jezične porodice te da se razvio iz nekad jedinstvenog romanskog jezika, na području današnje Furlanije, Istre i Dalmacije i da je njegov nastanak uvjetovan naseljavanjem slavenskog žiteljstva na ta područja, koje je poput klinova razdijelilo romanske starosjedioce na tri dijela, nakon čega je svaki taj dio nastavio vlastiti jezični razvitak.²¹ Istriotski je govor najviše ugrožen u Fažani, a najbolje se za sada održava u Balama. U Vodnjanu istriotski govor nazivaju *dyaletò bumbarò* ili bumbarski, a naziv je dobio po žiteljima Vodnjana koje nazivamo Bumbari. Vrijedno je spomenuti kako danas postoji nekoliko rječnika istriotskih govora, a to su vodnjanski (1987.), baljanski (1986.) i rovinjski (1992.). U novije vrijeme postoji vrijedna književna produkcija na istriotskom; na rovinjskom su pisali Ligio Zanini i Giusto Curto, na vodnjanskome piše Loredana Bogliun, a na baljanskome Romina Flores.²² Važne su ove knjige za očuvanje ovog govora koji se očito teško odupire od zaborava, ali postoji još poneki od njih koji će ovaj govor prenijeti i na svoje mlađe potomke.

Mantignada Sissanexa:

La mare ne paricia al dixna',

La mare ne paricia al dixna',

e par la sopa brodo brostola'.

E par la sena se saremo boni,

E par la sena se saremo boni,

la ne daro' sguaseto e macaroni.

Quando saremo sun Monto Madona,

Quando saremo sun Monto Madona,

²¹ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1312/istriotski> (16. siječnja 2020.)

²² <http://www.istrapedia.hr/hrv/1246/istriotski/istra-a-z/> (16. siječnja 2020.)

Noi vedaremo 'l mar fina Fianona.

E noi zaremo 'n bosco do' matina,
noi zaremo 'n bosco doman matina,
e 'ngrumaremo pomi de Sidrina.²³

3.1.2. Istrorumunjski

Istrorumunjski jezik je koji je također vrlo ugrožen. Sve manjim brojem govornika, a od kojih se 2004. smatralo da ih ima svega 250, ovom je jeziku prijenos na buduće generacije doveden u pitanje.

Istrorumunjski je povijesni dijalekt rumunjskog jezika kojim govore stanovnici u Žejanama na Ćićariji i u naseljima u dolini Boljunčice – Šušnjevići, Novoj Vasi, Jesenoviku, Brdu, Kostrčanima, Letaju, te nešto osoba u Rijeci, Opatiji, Trstu i iseljenika u Australiji i SAD-u.²⁴ U Istru je došao krajem XV., početkom XVI. st. s doseljenicima iz Dalmacije. Osnovna podjela istrorumunjskog govora je na sjeverne i južne. Sjeverni govornici stanovnici su mjesta Žejane, a južni govornici žive u sjevernom i zapadnom rubu Čepićkog polja te u nekoliko mjesta općine Kršan. Razvijali su se potpuno neovisno jedan o drugome. Talijanski povjesničar Ireneo della Croce nazivao je Istrorumunje i njegove govornike Ćićima, a oni sami sebe *Rumerima*. Stanovništvo na jugu samo sebe naziva Vlasima, a okolno ih stanovništvo podrugljivo naziva Ćiribircima, što sami ne prihvaćaju, a naziv dolazi od istrorumunjskog *cire bire* – drži dobro. Dokazi o tome da u Istri postoji od davnine svjedoče mnogobrojni toponimi. Poznata prezimena su Faraguna, Licul i Poropat. Sam naziv istrorumunjski u upotrebi je od XIX. st., a sami ga stanovnici zovu prema mjestu stanovanja: (po)žejanski, (po)šušnevski ili (po)susnevski, (po)novošanski, (po)brijanski itd. ili jednostavno *po naški, po našu, po naše*. U južnim selima svoj jezik nazivaju *vlaški, po vlasku*. Stari naziv Ćići danas se odnosi na stanovnike Ćićarije.

²³ Iz arhive Zajednice Talijana Šišan.

²⁴ <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1264> (16. siječnja 2020.)

Društvene i gospodarske promjene uvjetovale su smanjenju govornika na ovom području. Stanovništvo je odlazilo truhom za kruhom u obližnje velike gradove, Trst, Rijeku, ali i u Australiju i SAD-e. Prema istraživanju G. Filipija iz 2004. najviše istrorumunjskih govornika ima u Žejanama, te ih je početkom 1960-ih bilo oko 450 do 500, a prema popisu stanovništva 1991. samo oko 189. U Žejanama postoji i kulturno - umjetničko društvo te njeguju svoj tradiciju i kulturu. U južnim selima tim se jezikom služi 90-ak osoba, a prema istraživanju A. Kovačeca na početku 1960-tih bila je utvrđena brojka od 800 do 1000 govornika. Govornici su raštrkani po manjim selima i ne postoji nikakva kulturno-umjetnička udruga koja bi negovala ovu tradiciju. Donosimo nekoliko riječi i izraza sa značenjem iz svakodnevnog vlašskog i žejanskog jezika: *limba de saka zi* – svakodnevni jezik, *bura domareca* – dobro jutro, *bura zi/bura zija* – dobar dan, *bura sere* – dobra večer, *ren se vede maj kasno/datunče na rem vede* – vidimo se kasnije, *rogu te/rogu va* – molim te/vas, *če tu ganešti vlaški?/ a tu kuvinci žejanski?* – govoriš li vlaški/žejanski?, *kum te kljemi?* – kako se zoveš?, *viro nuntru* – uđi, *juva biveš?* – gdje živiš?, *donde šti?* – odakle si?, *juva tu lukri?* – gdje radiš?²⁵

Istrorumunjski je govor koji se razvijao izvan bilo kakvih institucija, na tom jeziku nije napisan niti jedan spomenik, već nakon prvih desetljeća nakon doseljenja na ovo područje jezična se slika tih govornika bito mijenjala, nedostatka izvornog folklor a i osjećaj pripadnosti i raseljavanjem stanovništva rezultirao je time da ovaj jezik gotovo potpuno nestane iz upotrebe.

3.1.3. Žminjski

Žminjski govor spada u sjevernočakavski ili ekavskočakavski dijalekt koji je ujedno i jedan od najstarijih tipova čakavskog narječja, a kojem ujedno i pripadaju istočnoistarski govori od ušća Raše na sjeveru, okolica Žminja i pazinski kraj u srednjoj Istri.

Žminjskom govornom području pripadaju mjesta: Pamići (Žminjski), Marinčevina; Križanci, Kuhari, Jurići, Donci, Kablari, Petešljari; Laginji, Dolnji Tankovići, Gorenji Tankovići, Hrusteti, Šoštari, Tončaki; Domijanići, Andrijaši, Kmeti, Petrići; Prkačini, Paladnjaki; Pifari, Blagari; Matijaši, Antončići, Blažučići, Doljenji Pucići, Jurkoti, Petešići; Orbanići; Žminj; Krculi, Galanti, Matkići, Slivari, Stancija Žufić; Pucići; Žagrići, Petrcoli; Vidulini; Kršanci,

²⁵ Vrzić, Z. (2009.): *Limba de saka zi: svakodnevni jezik – Rječnik svakodnevnih izraza na vlaškom ili žejanskom jeziku*, Tragovi, Udruga za istraživanje i dokumentiranje jezika i kulture Istre i Kvarnera, Rijeka, str. 5.-8.

Gužini, Maraškini, Milaneži, Roži, Stancija Batista, Švogari, Tudari; Krničari, Zahariji, Zamudići; Kresini; Vadediji, Matiki, Potrati, Stancija Napulion; Debeljuhi, Baštijanići, Dolenji Hrelji, Fradelani, Kosići, Sandari, Stancija Reti, Vlašići; Modrušani, Maćini, Škopljani; Karlovići, Črnji, Dončići, Humnjani; Šivati, Dolenji Krničari, Kranjčići, Križmani, Otočani; Tomišići, Dolenji Haluzi, Kadrijol, Lucijani; Mužini, Folići, Grizili, Leprinčani; Gradišće, Karnevali, Mengići.

Žminjski poddijalekt u velikoj mjeri obilježava čuvanje starog jezičnog stanja. Žminjski vokalizam obilježava tendencija pojačane vokalnosti, što se očituje postojanjem diftonga *ie* i *uo* u inventaru drugih samoglasnika.²⁶ Da bi donekle predočili to naglašavanje vokalizma u nastavku donosimo tekst „Mora“.

Mora

To so govorieva li jedanpūt, po noće kat ki je šã spa t, da je prišla Mora na njega. To da
mo re

puoč kros ključa nico, kroz vrãta, i da pride, pak valja da se tako slie že na pr sa čovi ku,
da ne

mo re di hat, ni ... ni vika t ni ni č. To poviēdajo tako , jãš ne zna n, ni san prova la. To
da je ta

Mora . [Kako se more poslat ća...] Moro ? Ne mo reš jo posla t ća do kle ona sa ma ne
po je. To san

ču la povieda t, kat mi je povieda la jena žiēnska da je prišla sa ko ju tro kat je je šã muo š
na de lo.

A li moja ma t, a li ja ne zna n ki je to poviedã. Mora , na njo. Je rekla , lie po da je ču
la, da je

hodi la kako mãča k, na ... na ... lie po ta ckala na la hko, i onipūt kat je šla tu , da ni
mogla ni

²⁶ <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=389050781> (16. siječnja 2020.)

vika`t ni di`hat ni ni`č. I kat je to šla`do`le, da je lie`po`ču`la kako`je skoči`la na po`t, i da
je rekla`da

je vika`la i “Prikaš!” i “Vra`h!” i sega grdega je je vika`la, i pak da je je ta`mo zruõmpala z
ne`kemi mašte`li`ča je ime`la, za pra`t, oni`čabri`. S tiẽn da je je zruõmpala, i da se je
nasmejãla

kat je šla`ća`.²⁷

3.1.4. Labinski

Labinska skupina govora najspecifičnija i najprepoznatljivija skupina govora u Istri. Pripada ekavskom dijalektu čakavskog narječja te kao takva predstavlja unikatnu skupinu govora. Labinski su govori specifični i po tome različiti od ostalih poddijalekata ekavskog dijalekata čakavskog narječja i skupina govora unutar središnjega istarskoga poddijalekata po tome što se na tako uskom i geografski nerazvedenom dijelu potvrđuju tolike lingvističke raznolikosti koje se ne potvrđuju u ostalim homogenim dijalekatskim jezičnim sustavima.²⁸

Kombinacijom starih i noviji jezičnih značajki rezultiralo je time da je naglasni sustav posve reduciran pa se tako dobiva jednoakcenatski sustav. Dvije su glavne značajke ove skupine jezika: cakavizam te osebujna, labijalizirana fonetska realizacija dugog vokala *a* (ö).²⁹ Takvim načinom govora labinski govornici bino se razlikuju od ostalih čakavskih govornika te pridonose očuvanju identiteta i njegovoj pripadnosti. Utjecaj na ovaj jezik, uostalom kao i na druge autohtone govore u Istri, ima suvremeni način govora koji s vremenom utječe na vokale, izmjenu u tipu cakaviziranih glasova i brojne druge. Specifičnost ovog jezika i koliko ga je važno njegovati i sačuvati za buduće generacije da bi bio osiguran njegov prijenos uvidjela je lokalna zajednica. Projektom „Cagodar“, pokrenutim 2014., cilj je bio čuvanje, njegovanje i promoviranje izvornog govora, labinjonske cakavice. Grad Labin je u rujnu 2018. pokrenuo postupak prema Ministarstvu kulture Republike Hrvatske s ciljem dobivanja statusa nematerijalnog kulturnog dobra i u tome i uspio. U tom projektu sudjelovali su svi

²⁷ https://pure.uva.nl/ws/files/4128223/57911_KalsbeekZminjDARE.pdf (16. siječnja 2020.)

²⁸ <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=389045867> (16. siječnja 2020.)

²⁹ Na i. mj.

govornici labinske čakavice, ali i dječji vrtići, osnovne škole, Srednje škole, Gradska knjižnica Labin, KUD Rudar Raša i Radio Labin.

KRVOVA PLACA

Ti si njuzlo od Vineža

Ti si valor od Vineža

Sto let se zno zote

So življenje je šlo vote

Znon, cuda puti si pensala

Da te je naša pamet zubila

Pot, suzi, karbove ruki

Ki će zobit se te muki

Vervaj prit će ta ura

Kad ćeš opet zavopit: hura !

Mladen Bastijanić³⁰

3.2. Hrana u Istri

Istra se može pohvaliti dugom tradicijom uzgoja maslina i vinove loze. Već smo ranije spomenuli da su o Istri pisali i u staroj Grčkoj te se već onda mogu naći zapisi o kvaliteti maslinovog ulja na ovom području. Ekološki uzgojena hrana, maslinovo ulje i kvalitetne vinske sorte i danas su jedni od najjačih aduta Istre. Okrećući se prema Europi i svijetu Istra je shvatila da želi i može kvalitetom konkurirati na tržištu, što joj i uspijeva. Od drugih gastronomskih užitaka mogu se još istaknuti, iako nisu autohtoni, ništa manje vrijedni tartufi koji se pronalaze u unutrašnjosti Istre u okolici mjesta Livade i Motovunskoj šumi, istarski

³⁰ Milenkovski, N. i Ružić Modrušan, L. (ur.), (2015.): *Merlići od CA: versi na labinjonske čakavice*, KULTura sNOVA, Zagreb, str. 19.

pršut, razne slastice specifične za ovo područje, med, uzgoj raznih voćnih sorti u Kaldiru, izrada domaće pašte s raznim umacima od gljiva, šparoga, tartufa i šugom od domaćih kobasica, peradi, domaćih životinja i divljači. Istra je, u sklopu drugih mediteranskih zemalja, zasluženno prepoznata i od UNESCO-a te je mediteranska prehrana uvrštena na Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

Slika 2: Masline

Izvor: <https://www.agroklub.com/sortna-lista/voce/maslina-18/>, (2. veljače 2020.)

Zahvaljujući specifičnim zemljišno-klimatskim uvjetima uzgoj maslina, maslinovo ulje i njegova upotreba u Istri postoje još od I. st. pr. Kr., što potvrđuju mnogobrojni nalazi tijesaka za masline, spremišta za ulje, radionice za izradu amfora te razni zapisi o visokoj kakvoći ulja. U XVI. st. pr. Kr. Feničani su maslinu donijeli na grčke otoke, a ulje i njegova svojstva cijenili su i Rimljani te ga proširili cijelim svojim carstvom. U novijoj povijesti do njegovog najvećeg zaostajanja na području Istre došlo je 1945. – 1990. Brži razvoj maslinarstva započeo je 90-ih zahvaljujući UN-ovim projektom u svrhu obnove maslinarstva te poticajnim mjerama države, kako u obnovi tako i u sadnji novih maslina. Neke od autohtonih i istarskih sorti su buža, rosinjola, crnica, bjelica, i druge, te strane sorte leccino, frantoio, pendolino i druge. Danas je u gastronomiji autohtono istarsko jelo nezamislivo bez upotrebe maslinovog ulja.

Do sredine XX. st. prehrana seoskih kućanstava je bila jednostavnija te se temeljila prvenstveno na proizvodima koje su stanovnici Istre sami uzgojili. Jelo se pripremalo u središnjoj kućnoj prostoriji – kuhinji, na otvorenom ognjištu. Kuhinja ili na istarski *kužina* u starijim je istarskim kućama bila središnja, a ponekad i jedina prostorija s ognjištem, oko kojeg se svakodnevno okupljala obitelj, pogotovo u večernjim satima, kad bi se poslovi priveli kraju. Iznad ognjišta bila je napa koja je usmjeravala dim u dimnjak, a na njezinom okviru redovito bi bile poslagane *bukalete* i *čikare*. Na ognjištu se pripremala hrana u veliki kotlovima koje su visjele na lancima- *komoštrama* iznad zapaljenog drveta. Glavni sastojak je bila palenta. Jelo se iz drvenih posuda, sa drvenim priborom, kruh se mijesio u niskim drvenim koritima – *načvama*, a za valjanje tijesta služilo se s *lazanjarom*, *prkljunom* i *gomoljarom*, još nazvanim i *valjuga*.

Prevladavala su pretežito kuhana jela, riba, upotreba samoniklih biljaka, začina, vinskog octa, maslinova ulja i vina kao sastojka i za jelo i piće, za čiju su se pripremu brinule isključivo žene. Gotovo svakodnevno na jelovniku je bila *maneštra* – gusta juha s osnovnim sastojcima grah, krumpir, a ponekad i kost od pršuta s dodacima sezonskog povrća, koromača, bobića (mladi kukuruz) i drugog povrća te jota, maneštra sa kiselim kupusom i domaćim kobasicama jela se najčešće u zimi, a sve začinjeno peštom – sjeckanom pancetom i češnjakom ili zafrigom - zaprškom te maslinovim uljem. *Fritaja* s divljim radićem, divljim šparogama ili rjeđe sa slaninom i pršutom gotovo je također bilo svakodnevno jelo. Najbolja je bila upravo u proljeće kad se beru divlje šparoge i bljušti. Pršut se jeo rjeđe, a posluživao se težacima koji su dolazili raditi, članovima obitelji koji su najviše zarađivali, gostima te kao poklon liječniku ili učitelju. Palenta se kuhala u kotlu na ognjištu i miješala *vrnjačom* ili *palentačem*, kuhana istresla bi se na drveni tanjur ili dasku te oblikovna u polukuglu rezala zategnutim koncem na manje, često četvrtaste oblike. Posluživala se težacima s prženim kobasicama, fritajom od pršuta i jaja. U kombinaciji s mlijekom ili juhom od palente (začinjena voda s kukuruznim brašnom koje se odvojilo na početku kuhanja palente) bila je sastavni dio siromašnijeg jesenskog i zimskog jelovnika.³¹

Tjestenina se počela sve više pripremati nakon Prvog svjetskog rata te je ujedno i zamjenjivala obroke od palente. Tjestenina se izrađivala miješanjem vode, brašna i malo soli. U posoljeno tijesto se dodavalo jaje kad bi se mijesili fuži. Tijesto bi se zatim razvlačilo i istančavalo *lazanjarom*, rezalo na četvrtaste oblike i motalo oko drvca debljine olovke u oblik

³¹ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1176/tradicijska-prehrana> (10. siječnja 2020.)

fuža. Prokuhani posluživali bi se sa šugom od kokoši ili ovčetine, pripremali bi se za svečane prilike kao na primjer vjenčanje. Pasutice ili posutice su tanko razvaljano tijesto u obliku romba koje se u kombinaciji s bakalarom na bijelo poslužuju na Badnjak, a kao prilog moguće je poslužiti i broskvu, vrstu ne glavatog kelja koji je najukusniji nakon što padne prvi mraz. Lazanje, tijesto debelo jedan cm, dugo šest-sedam cm, također se pripremalo diljem Istre i posluživalo s raznim dodacima. Na svečanom jelovniku nalazili su se i njoki, napravljeni od tijesta od krumpira s raznim vrstama šuga.

Slika 3: Istarski fuži

Izvor: <https://croatiareviews.com/media/reviews/photos/original/22/7f/d3/634-fuzi-98-1439026256.jpg>, (2. veljače 2020.)

Merlin ili žuta mrkva upotrebljavale se umjesto obične mrkve, krumpir se upotrebljavao i kao samostalno jelo i kao prilog, *česan* ili češnjak dodavao se maneštri i krumpiru. Salata je najčešće bila od vrtnog ili divljeg radića u kombinaciji s *fažolom*, jajima, kobasicama ili žlomprtom te krumpirom sa dodatkom vazmenog luka, začinjena mašću od *čvarki* ili *črčki*, morskom solju i domaćim vinskim octom. Maslinovo ulje dodavalo se samo u posebnim prilikama. Stariji radić bi se prokuhao kako bi izgubio gorčinu i dodavao u fritaju. Salate od rige, rokulje, rokule i kuhanog krumpira bile su tipične za ovo područje. Od začinskog bilja u

tradicijskoj istarskoj kuhinji najviše su se upotrebljavali: koromač, kadulja ili kuš, ružmarin, mažuran, bosiljak ili *bašelak*, lišće celera - *šeljin*, *šelen*, peršin i lovor.³²

Meso se također jelo samo u posebnim prilikama, odnosno u doba blagdana i kod vjenčanja. Uz kokošja jela, šugo i juhu, jeli su se purani, janjci i jarići, pripremljeni pod čripnjom, te najviše od svega svinjetina. Omiljena jela od svinjetine su pršut, žlomprt (*ombolo*, *zarebnjak*, *kanica*) i kobasice. Istarski pršut je autohtoni trajni suhomesnati proizvod. Njegova osobitost proizlazi iz nasljeđa predaje u odabiru sirovine i načinu pripreme te utjecaja podneblja.³³ Svježe meso svinjetine kuhalo se zajedno s kupusom odnosno *kapuzom*. Priprema hrane u *čripnji*, koja služi za pripremu jela na otvorenom ognjištu, osobitog su okusa. Čripnja je obla limena ili zemljana posuda ispod koje se stavljaju sastojci te se na nju i oko nje nasipa žar i vrući pepeo s ognjišta. Osim mesa, ribe i povrća u čripnji se može peći kruh. Kruh se pod čripnjom peče tako da se tijesto položi na gole cigle na ognjištu, a meso, krumpir, plodovi mora i drugo na limeno dno s niskim rubom koje se naziva *lamijera*, *lamarin*, *pleh*, *pokrov*.³⁴

Riba i jela od nje bila su karakteristična za gradove uz more. Bakalar se pripremao za Badnjak, kuhan, očišćen od kožice i kostiju, tučen i gnječen uz dodatak maslinovog ulja i češnjaka. Njegov je priprema dugotrajna i potrebna je određena snaga za njegovu pripremu za koju su pretežito zaduženi muški članovi obitelji. Tradicija pripreme bakalara seže još u XIV. st. za koji je zaslužan jedan mletački trgovac koji je doživio brodolom na obalama Norveške. Spašen od norveških ribara ponio je sa sobom bakalar i tako bakalar postaje tradicionalno jelo ovog područja. Slane srdele bila su zamjena za bakalar u siromašnijim obiteljima. Iako se tradicija soljenja srdela smatra da traje još od rimskog doba, koja se s koljeno na koljeno prenosila, većina zapisa za područje Istre pronađena je iz XVI. st. u mletačkim zapisima.

Kad je riječ o tartufima moramo istaknuti kako su oni na ovom području slučajno otkriveni te se u gastronomiji koriste u novije vrijeme. Iako imaju stoljetnu tradiciju tartufi se za Istru ne vežu toliko dugo. Danas je Motovunska šuma poznata po pronalasku tartufa, a mjesta u okolici, posebno mjesto Livade, poznata su po pripremi ovog specifičnog jela.

Kolači se također pripremaju za svečane prilike, a najpoznatiji su: cukerančići, fritule, kroštule, paštine, busoladini, pince, pandišpanj i povetice. Razne savijače tradicionalno se pripremaju od smokava i jabuka, a ništa manje nisu poznati ni krafci, desert od tijesta punjen sa

³² <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1176/tradicijska-prehrana> (10. siječnja 2020.)

³³ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/801/prsut-istarski> (13. siječnja 2020.)

³⁴ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/603/cripnja> (10. siječnja 2020.)

sirom, a danas pripremljeni sa različitim punjenjima od čokolade do umaka od vanilije. Krafi mogu biti i slani i slatki. Iako treba još utvrditi granice gdje se ravioli pretvaraju u krafe i obrnuto, sigurno je da se krafi tradicionalno pripremaju u Vozilićima, Plominu, Kršanu ili Labinu, dok se u susjednom Čepiću i Kožljaku pripremaju ravioli.³⁵ Pazinski cukerančići su također bili neizostavni dio svečanog menija. Za Božić, Uskrs, na svadbama, krštenjima, svetim pričestima i drugim svečanostima pekli su se ovi kolačići koji su ime dobili po *cukru* – šećeru te se i njihovo oblikovanje razlikovalo od sela do sela pa su tako danas najpoznatiji upravo pazinski. Njihova izrada je specifična po tome što se topli keksići umoče u rakiju ili bijelo vino, a zatim obilato uvaljaju u kristal šećer.

Slika 4: Cukerančići

Izvor: <https://i.pinimg.com/originals/a4/99/3f/a4993f61a0a249ab4d4763edfe1c2b45.jpg>,

(2. veljače 2020.)

³⁵ <http://www.iceipice.hr/hr/clanak/secer-sol-krafi> (12. siječnja 2020.)

Prepoznatljiva sorta vina za područje Istre je malvazija, bijelo suho vino koje najbolje paše uz morske specijalitete. Teran je sorta crvenog suhog vina koje pristaje uz jela divljači te muškat, polusuho vino slatka okusa. Istra zauzima vrlo povoljan geografski položaj za uzgoj vinove loze koji je prepoznat još u antičko doba te je ono na ovo područje doneseno iz Grčke, ali njezin snažan razvoj započinje u rimsko doba. Razni povijesni zapisi kao što su Rižanska skupština iz 804. ili Istarski razvod (1275.-1395.) dokaz su da su istarski vinogradi postojali i bili cijenjeni, a zanimljiv podatak je da u svojem opisu Istre 1650. novigradski biskup G. F. Tommasini spominje čak 15 istarskih sorta grožđa. Najveće promjene u istarskom vinogradarstvu dogodile su se u drugoj polovici XIX. st., kad je zabilježeno najveće povećanje površina pod vinovom lozom.³⁶ Institut za poljoprivredu i turizam osnovan 1875. u Poreču znatno je pridonio obnovi, a prema podacima iz 1908. zabilježena je rekordna proizvodnja vina. Početkom XX. st. vinovu lozu zamjenjuje uzgoj pšenice te počinje agrarna reforma. Vinogradarska proizvodnja bila je marginalizirana i zastupljena u samo pojedinim obiteljskim gospodarstvima, a njezini nositelji postali su kombinati koji su proizvodili industrijska vina. Ponovni razvoj istarskog vinogradarstva započinje 1980-tih te je do danas u konstantno rastu. Razna obiteljska gospodarstva u Istri proizvode vrlo kvalitetna vina, a osim spomenutih uzgajaju se i druge autohtone sorte: borgonja, muškat momjanski, muškat ruža porečki, ali i strane sorte: cabernet sauvignon, merlot, chardonnay i drugi.

Supa je kombinacija jela i pića. Naime za njezinu pripremu potreban je kruh i crno vino. Zagrijavanjem starog kruha na ognjištu koji se začini maslinovim uljem i stavlja na dno *bukalete*, pošećeri i zalije zagrijanim crnim vinom, nastaje ukusan napitak koji se može i jesti. Kruh pripremljen na ovakav način posebnog je okusa.

³⁶ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1343/vinogradarstvo> (13. siječnja 2020.)

Slika 5: Istarska supa

Izvor:https://media.kaufland.com/images/PPIM/AP_Content_1010/std.lang.all/68/59/Asset_1616859.jpg, (2. veljače 2020.)

Od rakija su poznate biska, pripremljena od imelinog lišća i cvijeta te se vrlo često u nju dodaju i određene ljekovite trave, ubraja se u ljekovite rakije. Medica, rakija od meda, poznata još u doba Rimljana i ruda, koja se dobiva dodavanjem macerata nadzemnih dijelova biljke rude. Svima je osnova za pripremu rakija, žestoko piće dobiveno destilacijom dropa, odnosno sporedni proizvod u postupku prerade grožđa u vino.³⁷

3.3. Tradicijsko odijevanje Istre

Danas pod tradicijsko odijevanje mislimo na način odijevanja koji je nekad bio svakodnevan za istarsko stanovništvo, oni su, za ono što mi danas zovemo još i narodna nošnja, koristili nazive ruho, oprave, haljine, roba i slično. Osim odjeće i obuće karakterističan je bio i nakit i

³⁷ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/887/rakija-istarska> (13. siječnja 2020.)

način češljanja, ovisno u kojem se dijelu Istre nalazili. Na prijelazu iz XIX. u XX. st. načinom odijevanja još se jasno odvajao seljački društveni sloj od ostalog stanovništva.³⁸ Odijevanje je ovisilo o godišnjem dobu, društvenom sloju i određenim događajima kao što su na primjer svadbe, plesovi ili neke druge svečanosti. Nakit i uređenje kose bili su određeni, pa se tako po odjeći muškaraca ili žene, po načinu nošenja odjeće, bojama, ukrasima, uređenju glave i slično moglo odrediti spol, dob, društveni ili gospodarski status te etničku pripadnost.³⁹ Tradicijski način odijevanja polako se počinje napuštati krajem XIX. st., kad sve više tradicionalnu izradu i odjevne predmete zamjenjuje tvornički proizveden tekstil, a kasnije i gotovi odjevni predmeti koje se moglo nabaviti u trgovini i na sajmovima. Tradicijsko odijevanje u nekim krajevima Istre dovedeno je do te mjere do zaborava da su se samo najstariji pojedinci sela prisjetili kako je to nekad izgledalo, pa je putem takvih saznanja nekoliko nošnji više ili manje uspješno rekonstruirano i spašeno od zaborava.

Istarska narodna nošnja skromna je i jednostavna. Bez obzira na njezinu skromnost vrlo je originalna i slikovita. Nošnja je jedan od značajki istarske tradicije koja je usko vezana uz istarski ples te se kao i sam ples balon razlikuje od mjesta do mjesta. Navest ćemo osnove odijevanja žene i muškaraca istarske narodne nošnje, ali i ukazati na razlike u oblačenju i to za područja Čićarije, Labinštine, zapadne i južne Istre, srednje Istre i Liburnije, Peroja i Vodnjana.

Žene – na glavi nose *facol* odnosno maramu, a djevojke oko glave imaju omotane dvije pletenice. *Stomanje* ili košulje, dugačke su, širokih rukava, nabranih oko ruba i oko vrata od domaćeg platna. Prsa su izvezena u bijeloj boji i zasjek na prsima vezan je bijelom vrpcom. Preko košulje dolazi *modrina* (*gogran*), haljina tkana iz crne ili tamno smeđe vune u jednom komadu s rukavima sašivenim do polovine.⁴⁰ Oprava i rukavi zarubljeni su crvenom ili plavom *čohom* cca 4 prsta široko (*svita*). Na prsima su im vezane dvije ili tri uske pruge raznobojnim nitima (djevojke nose tri crvene, a žene dvije modre pruge). Opasane su *tkanicom* tj. širokim pojasom, nekoliko puta omota oko struka tkanim od raznih niti, a završava uzicom i resicama. Preko haljina oblači se pregača ili *traversa*. Na nogama nose *bile bičve* ili bijele čarape pod koljenom vezane uzicom i niske crne *postole* bez vezica srednje visoke pete.

³⁸ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1178/tradicijsko-odijevanje-narodne-nosnje> (14. siječnja 2020.)

³⁹ Na i. mj.

⁴⁰ Radetić, E. (1935): Istarski narodni ples „Balun“, *Sklad – smotra za promicanje narodne kulture*, broj siječanj – veljača, Zagreb, str. 7.

Muškarci – na glavi nose mali *klobučić*, malenu crnu kapicu iz stupane vune *čohe*.⁴¹ Bijele su košulje, *stomanje*, sa širokim rukavima i prišivenim mekanim ovratnikom od domaćeg platna. Hlače, *benevreke*, iz bijele vune *čohe*, prirojene su usko uz tijelo s dva raspورا sa strane. Preko košulje nose prslučić *krožet*, a zimi preko *krožeta* oblače *koret*, kratki kaputić s rukavima ili je jednostavno prebačen preko lijevog ramena. Na nogama nose obojke koji su od iste tkanine kao i hlače. Cipele, *postole*, su jednostavne, niske, vezane remenčićima *udlakama*.

Slika 6: Istarska narodna nošnja

Izvor: <http://fd-pazin.hr/wp-content/uploads/2017/08/fdp-u-kaštelu-2-1024x512.jpg>,
(2. veljače 2020.)

3.3.1. Ćićarija

Ćićarija, kraška visoravan koja se proteže između Tršćanskog i Kvarnerskog zaljeva, područje koje se od sredine XIX. st. polako počinje napuštati pa je tako i tradicija odijevanja skoro zaboravljena. Od tog doba pa sve do Drugoga svjetskog rata, najprije sporije, a zatim sve brže, umjesto domaćih proizvoda za izradu odjeće sve se više počelo preuzimati gotov

⁴¹Radetić, E. (1935.): Istarski narodni ples „Balun“, *Sklad – smotra za promicanje narodne kulture*, broj siječanjski – veljača, Zagreb, str. 7.

tvornički tekstil. Gradovi Trst i Rijeka privlačili su sav višak stanovništva te je tako i prihvaćen način odijevanja, a stari skoro zauvijek zaboravljen.

Žensko ruho Ćićarije sastojalo se od košulje, odnosno *stomanje* povrh koje se oblačila gornja odjeća *vrhnja* ili *kamižot beli* izrađen od domaćeg ili kupovnog platna. *Vrhnja* je bila bez rukava i kraća od košulje, ruho koje se oblačilo iznad vrhnje bilo je od nje kraće, tako da budu vidljivi svi slojevi odjeće. To je bila glavna ljetna odjeća djevojaka i mladih, tek udanih žena.⁴² Ostale žene nosile su iznad košulje *gogran*, *gugran* ili *gologran*, odjeću izrađenu od domaćeg grubog nestupanog vunenog tkanja tamnosmeđe boje, tj. od prirodno tamne vune crne ovce. Kada se umjesto domaće tkanine počela upotrebljavati kupovna, funkciju *gograna* preuzima crni *kamižot*. Za hladnijeg vremena oblačila se odjeća istog kroja kao i *gogran*, izrađena od povaljenog sukna – *čerma*, *ačerma*, *suknja*, *gogran*, isto bez rukava, a rukave je imala jedino *surica*, *povaljanka*, odnosno *modrina*, *gogran z rukavi*.⁴³ Svu suknenu odjeću izrađivali su majstori, šilci, obrtnici koji su se na Ćićariju doselili većinom iz Karnije. Svi gornji slojevi ruha sprijeda bili su otvoreni pa su se oblačili kao kaput i opasivali vunanim tkanim pojasom *pasom* ili *kanicom*, crvenog ili tamnog tona s raznobojnim prugama ili utkanim uzorkom uz obje ivice. Uz suknenu odjeću nikada se nije nosila pregača. Pregača, *firtok* ili *traversa*, ušla je u odijevanje vrlo kasno, zajedno s crnim *kamižotom*, a bila je od kupovnog materijala sa šarenim cvjetnim uzorkom. Kosa je ženama bila duga i plele su je u dvije pletenice - *kite*, a djevojke su upletale crvene, zelene i modre *fijoke* – vrpce i omatale oko glave. Na glavu se stavljala bijela marama *facu*, *faco*, *facol*, koja je kasnije zamijenjena crvenom kupovnom maramom s cvjetnim uzorkom i kiticama na ivicama - *facol s cofiji*. Na noge su se oblačile vunene čarape, *hlače* ili *bičve* koje su se nosile uz *upanke*. Izrađivale su se i nosile *natake*, *škrpuce* od sukna. Cipele se uvode tek sredinom XIX. st. Muška narodna nošnja jednaka je kao i na zapadu i jugu Istre i sastojala se od košulje izrađene od domaćeg ili kupovnog platna, prsluka bez rukava *krožet*, kaputa s rukavima *koreta*, i dugog kaputa bez rukava *kamižola*. Osim košulje, svi gornji djelovi bili su izrađeni od smeđeg stupanog sukna. Hlače, *brnaveke* ili *breneveke*, su bile izrađene od bijelog sukna, tijesno priljubljene uz nogu.

⁴² Radauš, Ribarić, J. (1997.): *Ženska narodna nošnja u Istri*, Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“: „Josip Turčinović“, Pazin, str. 19.

⁴³ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1178/tradicijsko-odijevanje-narodne-nosnje>, (14. siječnja 2020.)

3.3.2. Labinština

Na području Labinštine – od Plomina do Šušnjevice, Čepića i Kršana na sjeveru, rijeke Raše i Raškog kanala na zapadu te Kvarnerskog zaljeva na Istoku, tradicijska odjeća javlja se u jednom obliku. Žensko ruho Labinštine spada u tip klinastog ruha, kao i ono Čićarije, ali se u nekim pojedinostima ipak razlikuje. Povrh košulje *stomanje* oblačio se *kamižot* od bijeloga platna. Dugu, cjelovitu *stomanju* zamjenjuju krajem XIX. st. dva komada odjeće – platnena bluza, koja pokriva tijelo do pasa, zvana *komeš* i nabrano krilo, *kotula*, od pasa na niže.⁴⁴ Usvajanjem ovakvog načina odijevanja iz upotrebe nestaje *kamižol*, a povrh platnenog sloja dolazi *suknja* izrađena od domaćeg tamnosmeđeg, nepovaljanog ili lagano povaljanog sukna, koju u struku priteže tkani pojas – *pas*. Od pojasa na niže s prednje strane suknja je uvijek bila zatvorena, bila je bez rukava pa su se vidjeli gornji dijelovi košulje. Odjeća od ovčjeg krzna – *kotiga* i *maja* ispletena od domaće vune nosila se za hladnijeg vremena. *Kotiga* se od kraja XIX. st. više ne upotrebljava kao odjevni predmet. Gornji dio tijela pokrivaio je kratki kaputić – *haljica* ili *haljić*, koji je sezao do struka. Kao ukrase valja spomenuti svilenu pregaču – *trversu* ili *taversu* i svileni rubac koji se stavljao oko vrata, zvan *facol* ili *facola*. Glavu se do sredine XIX. st. zamatalo duguljastim pokrivačem – *rušnjakom* ili *ručnikom*, koji je kasnije zamijenjen kupovnim rupcem koji se vezao ispod brade – *facul*, *facol*. Na noge su se oblačile čarape od pamuka ili od bijele vune – *holjove*. *Postoli na tak* nosili su se za svečanije prigode, a *natikače* ili drveni *copuli* svakodnevno na bosu nogu. Nakit se sastojao od koraljne ogrlice *korduna od kolari* s privjescima *zvezda* i *pašet*, spona, zlatnih obručastih naušnica *rećina* i vjenčanog prstena *verice*. Tradicijsko ruho muškaraca bilo je izrađeno od smeđeg povaljanog sukna, hlače – *brageše* su dopirale do pola lista i nisu bile zategnute uz nogu. Iznad košulje *stomanje* nosio se prsluk *kružat*, iznad svega ili samo prebačen preko lijevog ramena stavljao se kratki kaput s rukavima *jaketa*. Kad je vrijeme bilo hladnije oblačio se dugi kaput *kapot*, a glavu se pokrivalo kapicom *klabučićem* ili *kvarnarićem*.

3.3.3. Zapadna i južna Istra

Zapadna Istra područje je koje na sjeveru graniči s rijekom Mirnom od mora do Motovuna, na istoku se približno prostire od pravaca Motovun - Tinjan – Kanfanar, a prema jugu zahvaća

⁴⁴ Radauš Ribarić, J. (1997.): *Ženska narodna nošnja u Istri*, Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“: „Josip Turčinović“, Pazin, str. 31.

obje obale Linskog kanala i njegovog produžetka do Kanfanara. Tradicijska odjeća i ovdje je krojena na klinove. Iznad košulje ljeti se nosio *kamižot bili*, *kamižot od konopalj* bez rukava. Od domaćeg vunenog tekstila bili su izrađeni i gornji dijelovi ruha, *gogran* od nestupanog sukna i *modrna*, halja od stupanog sukna s ukrasnim porubima oko ruke, niz prsa i uz donji rub. Iznad se zimi nosio kratki kaputić s rukavima *kamižolin*, od smeđeg povaljanog sukna. U struku se odjeća opasivala najčešće zelenim pojasom s crvenim rubovima – *pas*. Krajem XIX. st. i na ovom području tkanina domaće izrade zamjenjuje se kupovnim materijalom od kojeg se izrađuje *kotola* krojena iz dva dijela prsluka i krila spojena u struku. Nosila se iznad bijele košulje i na nju stavljala pregača, koja je kod mladih djevojaka bila bijele boje, a kod starijih crne boje. Od domaće vune izrađivale su se čarape *suknjene bičve* koje su se nosile uz sukneni odjeću, a uz novije ruho, uz *kotulu*, *bičve* od bijelog pamučnog konca. Marama za glavu – *faco*, bio je od domaćeg bijelog platna bez ukrasa, a kasnije od kupovnog materijala crna ili šarena – *faco šari*. Svakodnevna obuća bili su opanci – *upanki*, *panki*, a za svečanije prilike niske cipele – *postoli na uši*, s prednje strane prebačenim ukrasnim jezikom. Nakit se sastojao od zlatne pločice – *pašet*, zvijezde – *štele* ili križa, a bili su ukrasni dijelovi na koraljnoj ogrlici – *kolarima* te polukružne naušnice, prvo glatke, a kasnije s granulacijom – *rančine*.

Južna Istra je područje južno od pravca Kanfanar - rijeka Raša i istočno od pravca Žminj – Savičenta –Pula. Povezanost nošnje sa zapadnom Istrom je u klinovito krojenom ruhu, po materijalu, po ukrasu na suknenim dijelovima, po detaljima izrade košulje, a dijelom i po nazivlju ruha, ali ima i osobitosti. Suknena *modrna* od povaljanog ili nepovaljanog sukna s rukavima nosila se povrh košulje, krojena na kline *klinarica*, a nosila se do posljednjih desetljeća XIX. st. u selima južno od Žminja, Savičente i oko Poreča. *Modrna* sastavljena od dva dijela spojena u struku – *modrna na skas* – nosila se u Premanturi, Medulinu, Valturi i ostalim selima istočno od Pule. Od kraja XIX. st. prevladava *modrna na skas*, dok su se zimske od stupanog sukna i dalje krojile na klinove. *Modrne* oko Savičente bile su sprijeda sasvim otvorene i oblačile su se kao kaput, a u ostalim područjima od pojasa na niže bile su zatvorene. Osobitost *modrne* njezini su rukavi sa zavrnutim zarukavljem, prišiveni na odjeću samo na stražnjem dijelu ramena i na plećima, dok im je sprijeda ostavljen slobodan otvor, a koji su se mogli prebacivati na leđa ili zaticati za pojas. Svadbenu ruhu mladenke i djevojačku *modrnu* - *modrna na radost* – karakterizirao je vez s osnovnim crvenim tonom i porub od crvene čoje na zarukavlju i donjem rubu. Bila je ukrašena i raznobojnim porubom sastavljenim od dijelova crvene i zelene, crvene i plave ili crvene, zelene i plave čoje s crveno

obrubljenim zarukavljem. Starije žene i žene u koroti nosile su *modrnu na žalost* koja je imala ukrasne pruge s osnovnim plavim i zelenim tonom i porub od plave, plavo-zelene ili crne čoje. Za korotu i za hladnijeg vremena, iznad modrne nosio se kaput, od stupanog sukna *čerma*, *ačerma*, a preko ramena prebacivao se ogrtač *krpet*, *plašćenica*. Čermu je oblačila i mladenka. Modrnu se u struku opasavalo pojasom živih boja s raznobojnim utkanim uzorcima zvanim *kanica*. Žene su same izrađivale vunene *uzice* koje su se omatale povrh *kanice* i na taj je način pridržavale. Bijela marama kvadratnog oblika stavljala se na glavu koja je kasnije zamijenjena kupovnom, šarenom maramom, te se istovremeno uvodi i svilena jednobojna pregača – *traversa*. Bijele čarape - *bičve* na nogama, te opanci, kasnije zamijenjeni cipelama – *postolima* i ovdje se tradicionalno oblače. Koraljne ogrlice s privjescima, zlatnu pločicu – *pašet*, zvijezdu ili križ te naušnice – *rančine* u obliku polumjeseca žene su ovog područja rado nosile.

3.3.4. Srednja Istra i Liburnija

Podaci o narodnoj nošnji srednje Istre i Liburnije vrlo su škrti i temelje se uglavnom na sačuvanoj tradiciji, ali je i ona u posljednjih nekoliko desetljeća već prilično izbljedjela.⁴⁵ Srednja Istra zahvaća područje unutrašnje Istre približno od obronaka Ćićarije na sjeveroistočnoj strani, na istoku do Šušnjevice, Čepića i Kršana, na jugu do Raškog zaljeva i Kanfanara, na zapadu od Kanfanara do Tinjana i Motovuna, dok pod Liburnijom podrazumijevamo uski obalni pojas sjeveroistočnog dijela Istre. Kao i u drugim već spomenutim dijelovima Istre i ovdje se tradicijska odjeća izrađivala od domaćeg tekstilnog materijala do pred kraj XIX. st., na tijelo se oblačila *stomanja* – košulja, izrađena od domaćeg lanenog platna – *prtenine* ili kupovnog tekstila, a iznad košulje gornja odjeća pod nazivom *brhan*. *Brhan* je krojen iz dva dijela – prsluka i krila, zajedno sašivenih u struku, koji su činili cjelovitu odjeću. Prsluk – *kas*, *bušt*, obično bez rukava, te donji dio – *kotola*, *kotula*, u pojasu nabran – *naberen* ili složen u krute vertikalne nabore – *plete*, a s desne strane, od struka na niže, nalazio se otvor za *žep*. Iznad ruba, u donjem dijelu krila, bili su ušiveni horizontalni nabori – *spleti*, *spletice*.

U selima Liburnije tradicijsko ruho naglo nestaje iz uporabe potkraj XIX. st. Sastavni dio ruha činili su pojas – *pas* izatkan od vunene pređe, pregača – *traversa* od kupovnog pamučnog

⁴⁵Isto, str. 75.

materijala i rubac od svile – *facol, facolić*, koji se u srednjoj Istri nosio oko vrata. U hladnije doba godine oblačio se kratki kaputić - *maja*, ispleten na igle, a za svečanije prilike kratki kaputić - *kamižola, kamižolin*, te ponekad se ogrtao i vuneni ogrtač – šijal. Dio ruha, koji se nosio i u drugdje u Istri, obuhvaćao je odjeću od krzna koja se u Liburniji nazivala *kotiga, kutiga*, a u srednjoj Istri, oko Žminja i Buzeta, *šajba, sajba*. Na noge se i ovdje oblačilo čarape ispletene od domaće vune – *hlače* ili *holjeve*, ili od pamuka – *kotona, bumbaka*. Uz *cokule* i *pastole, postole* nosile su se i papuče - *cavate*, obuća koju su žene same šivale. Srednja Istra i Liburnija u muškoj tradicijskoj odjeći jednaka je muškoj odjeći Labinštine.

3.3.5. Vodnjan

Kao što je na ovom području specifičan bio način govora, tako je i tradicionalno odijevanje bilo drugačije nego u ostalim dijelovima Istre. Naime na jugozapadu poluotoka, na području između grada Rovinja, gradića Bala i Vodnjana te u Fažani, Galižani i Šišanu, živjeli su istarski Talijani. Kao i u ostalim dijelovima Istre i ovdje se tradicijski način odijevanja tijekom XIX. st. mijenjao, a krajem stoljeća i potpuno nestao iz svakodnevne upotrebe. Dvadesetih godina XX. st. osjetila se potreba za obnovom starinskog ruha pa se tako rekonstrukcija izvela prema nekim starim sačuvanim dijelovima nošnje, prema sjećanju pojedinaca i prema arhivskim bilješkama.⁴⁶

Žensko tradicijsko odijevanje sastojalo se od košulje koja je dopirala do pojasa – *kameiza*, a preko nje je podsuknja – *karpita*. Na *kameizu* se oblačio *kamizuelin, bustein* – prsluk koji se kopčao niz prsa, a na ramenima je imao vezice kojima su se pričvršćivali samostojeći rukavi – *manige*. *Manige* su bile od svile ili brokata, navlačile su se iznad rukava košulje, a na donjem kraju imali su zarukavlje od svile ili druge tkanine različitih boja. Na spomenutu podsuknju oblačila se gornja suknja – *soka*. Na ramena se stavljala marama – *fasulito da spalle*, koja je ispred bila ukrštena i utaknuta u suknju. U svečanoj odjeći postojao je i niski steznik – *brasarola*, koji čine dva četvrtasta damasta ili brokata spojena na bokovima.⁴⁷ Često se *brasarola* ukrašavala čipkom od srebrnog konca – *rumana*. Osebužno oblikovanje kose, specifičan je za ovo područje. Frizura se začesljavala na specifično oblikovanje kape – *cape*,

⁴⁶ Isto, str. 217.

⁴⁷ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1178/tradicijsko-odijevanje-narodne-nosnje>, (14. siječnja 2020.)

koja uokviruje lice. Ima duboke korijene te se može promatrati kao način češljanja iz doba kasnog Rima.

Za muški je dio stanovništva bila specifična košulja s visokim ovratnikom od konoplje – *kameiza* te prsluk bez rukava od mješavine konoplje i bijelog pamuka – *kamizuelin*. U svečanim prilikama *kamizuelin* bio je crvene, smeđe ili od crne tkanine, preklapao se na prsima i na boku vezao vrpcama. Kratka jakna je bila od smeđe ili crne vune – *curito*, hlače – *braghe*, od tamne tkanine ili vune, a ljeti bijele, te čarape – *calse* također od pletene vune koje su dosezale do koljena. Muške su cipele bile od kože, a na glavi su nosili šešir – *capel a la boera*.

3.3.6. Peroj

Na zapadnoj obali Istre, nadomak grada Pule, a nasuprot Brijunskih otoka, nalazi se selo Peroj. Najbliže selo mu je Fažana na jugu, a na sjeveroistoku gradić Vodnjan. Stanovništvo se tradicionalno bavilo obradom tla i uzgajajući stoku, iako je u neposrednoj blizini mora. Iz tradicije koja je još danas živa u Peroju, kao i iz sačuvanih povijesnih dokumenata, doznajemo da su se Perojci doselili u Istru kao uskoci ispred Turaka, sa znanjem i privolom mletačkih vlasti u drugoj polovici XVII. st. iz Crne Gore.⁴⁸ Bolešću opustošene krajeve Istre Venecija je naseljavala stanovništvom iz susjednih dalmatinskih obala pa je tako dozvolila i crnogorskim uskocima da nasele ovaj prostor. Naime po „Perojskoj povelji“ to se zemljište podijelilo obiteljima i njihovim nasljednicima „za sve vjekove“, s time da su morali u roku od pet godina obraditi zemlju, a neplodnu zemlju održavati za upotrebu pašnjaka.

Perojska tradicijska odjeća jedinstven je tip ruha u cijeloj Istri. Ta se osebnost očituje kako u cijelom njezinom izgledu, tako i u svakom pojedinom dijelu ruha, osobito s obzirom na materijal, kolorit i način izvođenja ukrasa.⁴⁹ Specifičnost ženskog ruha, odnosno košulje je upravo u tome što je ona bilo bogato ukrašeno raznobojnim vezom, pretežito crvenim, na prsima i rukavima. Košulja se uvijek tako nazivala, ali se gornji dio košulje nazivao – *opleček*. Donji dio košulje, od struka na niže, naziva se *kotula*. Uz vrat košulje našiven je niski uspravni ovratnik – *kolijer*. Gornja haljina – *raša*, oblačila se iznad košulje, a mogla je

⁴⁸Radauš Ribarić, J. (1997.): *Ženska narodna nošnja u Istri*, Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“: „Josip Turčinović“, Pazin, str. 181.

⁴⁹ Isto, str. 186.

biti zelena ili crna, izrađena od domaćeg vunenog ili finog kupovnog sukna, u struku opasana crvenim pojasom - *kanicom*. *Raša* se sastojala od dva dijela, od prsluka i donjeg dijela, krila. Samostojeći rukavi, koji su se oblačili na košulju, odijevali su se za svečane prilike, a rubac za glavu – *faculet*, bio je bogato ukrašen vezom. *Toka* je kolutić s križem i crvenim ukrasnim staklom, nakit koji se crvenim vrpčama vezivao za gornji dio *raše*. Osim *toke* perojske žene bogato su se ukrašavale pa se od nakita spominju još i kopče – *maite*, *čamprage*, ukrasi za glavu – *brnice*, *mendaljice*, te naušnice - *velje brnice*. Na noge su se oblačile čarape – *nazubice* od vune ispletene s pet igala koje su sezale do koljena i oko noge se vezale crvenim podvezama. Specifična je i obuća koju su žene obuvale – *opanki š kljunom*, odnosno opanci s izvrnutim prednjim dijelom i cipele za svečanije prigode – *crevlje* od *pelalaka* forma papuča s crvenim rubićem uza sam potplat i crvenom kiticom ili petljom sprijeda uz rub izreza.⁵⁰

Muška tradicijska odjeća nije dovoljno poznata jer su oni znatno ranije napustili specifičan način odijevanja. U djelu P. Tomasina (1890.) o etničkom sustavu pučanstva u Istri i u okolini Trsta nalazi se nekoliko rečenica o perojskoj nošnji, gdje se kaže, „da se muškarci odijevaju u novije vrijeme kao i ostali Slaveni u Istri, a jedino žene nisu napustile svoje prvotno ruho“.⁵¹

3.4. Ples, pjesma i sviranje u Istri

U poglavlju koje slijedi vidjet ćemo na koji su način ples, pjesma i sviranje u Istri usko povezani. Oduvijek su ova tri elementa povezana i jedan drugoga oduvijek nadopunjuju. U Istri se od pamtivijeka plesalo, pjevalo i sviralo, a kao što smo već napomenuli razni utjecaji i razni doseljenici na ovo su područje utjecali svatko na svoj način u većoj ili manjoj mjeri. Plesalo se sviralo i pjevalo u raznim okolnostima, ali je nekako uvijek bilo povezano sa svečanim trenucima. Kad govorimo o plesu i danas je na istarskom poluotoku najpoznatiji i najrasprostranjeniji ples balon, najpoznatiji instrument roženica, a najpoznatija pjevanje dvoglasje tijesnih intervala koje je i uvršteno na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog dobra i kao takvo zaštićeno i sačuvano od zaborava. Neki su plesovi u Istri toliko podlegli zaboravu da se danas samo stariji sjećaju njegova imena, a njihova se izvedba odavno već ne provodi.

⁵⁰ Isto, str. 194.

⁵¹ Isto, str. 198.

3.4.1. Ples

Riječ balon dolazi od talijanske riječi *ballo*, što znači ples, a *ballon* označava nešto jače, potencijalnije i snažnije pa bi riječ značila veliki ples ili plesina. Riječ balon novijeg je naziva te se smatra da je ime nastalo tijekom XIX. st. S druge strane upotreba naziva balun počinje se prihvaćati u poslijeratnim godinama jer se smatralo da bolje odgovara našem jezičnom osjećaju.⁵² Naziv se širio putem škola i festivala te je danas točan naziv upotreba i jednog i drugog termina. Ostalo je nekako uobičajeno da riječ *balon* koriste stanovnici istočnog dijela istarskog poluotoka, a riječ *balun* koristi se na jugu, zapadu i sjeveru Istre.

Termini koji se i danas u Istri koriste kad je riječ o ovom narodnom plesu su plesati, pleševati, tancati, delati i igrati. Naziv se mijenja s obzirom iz kojeg mjesta u Istri plesači dolaze.

Tijekom povijesti, od rimskog doba pa do oko 1632., istarski je poluotok 54 puta zahvaćen epidemijom kuge koja je prouzročila veliku depopulaciju na poluotoku. Između 1600. i 1632. Istru, koja je u ono doba bila pod mletačkom vlašću, naselilo je mletačko stanovništvo koje je od ondašnje vlasti dobivalo u Istri besplatne posjede kako bi područje ostalo naseljeno, a osim njih u Istru je bježeći pred turskom silom prodirao i narod s bosanskohercegovačke granice. Elementi koje istarski narodni ples ima u sebi upravo je mješavina tih naroda. Tako da ples balon ima elemente dalmatinsko-hercegovačkog kola *linđo*, elemente plesa s Jadrana (Krk, Zlarin i Rovinjsko Selo), *bunjevačkog momačkog kola* iz okolice Stubice, plesa *zgrabac* iz okolice Dvora na Uni, plesova iz okolice Sinja, plesova dinarskog područja te elemente labinskog *valcat* i figure *vrtet* ili *obraćanje*, poznate u cijeloj Istri.

Balon je danas najrašireniji i najizvođeniji istarski narodni ples. Divlji, temperamentan i krepak ples u kojem sudjeluje više plesnih parova koji su ravnomjerno raspoređeni po kružnici s plesačem s unutarnje strane i plesačicom s vanjske strane kružnice. Parovi se po kružnici kreću obratno od kazaljke na satu, dok se jedan ili nekoliko pojedinačnih plesača vrti oko svoje osi u smjeru kazaljke na satu. Na prvom se mjestu nalazi glavni plesač sa svojom partnericom koji povikom *opsasa* ili udarcem noge o pod daje znak za promjenu plesne figure.

Najstariji ples u sjevernoj Istri – Čićariji je narodno kolo „balon“. Čići su plesali balon u selu pod lipom ili na nekom ravnom tlu.⁵³ Zanimljivo je da se ples uvijek izvodio na otvorenom,

⁵² Ivančan, I. (1963.): *Istarski narodni plesovi*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, str. 38.

⁵³ Mikac, J. (1977.): *Istarska škrinjica*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, str. 265.

spod ladonje. Plesalo se gotovo svake nedjelje u godini, osim korizme i adventa, ali najviše se pleše na piru, a pogotovo u vrijeme poklada.⁵⁴

Slika 7: Istarski narodni ples balun

Izvor: <http://www.kudbarban.hr/stranica/category/fotogalerija/> (2. veljače 2020.)

Za balon je karakteristično da je izvedba, ovisno od mjesta do mjesta, različita, odnosno ona može varirati u broju izvođenja plesnih figura. Broj plesnih figura može biti od tri do osam. U barbanskom i medulinskome izvode se tri plesne figure (prebiranje, hodit i obraćanje, tj. prebiranje, vrćenje, koraćanje), preko četiri u labinskome (prebirat, valcat, šetat ili hodit uokole, vrtet ili obrnut), do šest u rudanskome (homo po ženski, hodit, prebirat, mali okret, obrni se malo, obraćat) i osam u beramskome balunu, koji nema posebno nazivlje za pojedinačne figure u plesu.⁵⁵ Posebni po svojem plesu još su i ceranski, kršanski, žminjski, ćićki, bodulerski te balun Rovinjskog Sela. Balon iz Rovinjskog Sela određuje to svojom strukturom, jedan plesač s dvije plesačice, ali bez obzira na to i u drugim mjestima često se uhvate u ples po dvije plesačice, dok muškarci to ne čine.⁵⁶ Figure u balonu variraju od tri do osam, a najpoznatije su četiri, a to su: figura *prebirat*, figura *valcat*, figura *hodit u okole* ili *šetat* i figura *vrtet*.

Figura *prebirat* se manje ili više nalazi u svim balonima, a ona je ujedno i sastavni i glavni dio plesova čitavog bivšeg čakavsko područja.⁵⁷ Figura započinje kada se kolo razbije na parove.

⁵⁴ Ivančan, I. (1963.): *Istarski narodni plesovi*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, str. 62.

⁵⁵ <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=188> (14. siječnja 2020.)

⁵⁶ Ivančan, I. (1963.): *Istarski narodni plesovi*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, str. 60.

⁵⁷ Isto, str. 93.

Par po par stoji okrenut prema sredini kruga, svojom desnom rukom plesači obuhvate plesačice oko struka, dok im je lijeva ruka na boku. Plešu prebirajući sitno na mjestu ili se sasvim lagano pomiču u smjeru hoda kazaljke na satu.⁵⁸ Plesači prebiranje plešu sami i s djevojkama, muškarci nešto življe, a žene nešto mirnije. Čitavo vrijeme koljena su lagano skvrčena. Način prebiranja također se razlikuje od mjesta do mjesta pa se tako ova figura u, na primjer Barbanu, naziva i *kančenica*.

Kod figure *valcat* partneri su okrenuti tako da gledaju jedan prema drugome, a desni bok im se dodiruje. Plesači se bližim rukama obuhvate oko struka, drugu ruku mogu položiti na unutrašnju nadlakticu partnera ili je slobodno držati u zraku. U tom se položaju plesači okreću oko svoje osi u smjeru kazaljke na satu i u obratnom smjeru. Plesači na prvu osminu udare desnom nogom o pod i istodobno saviju nogu u koljenu, naprave mali čučanj. Na drugu osminu dignu se na prste lijeve noge i okreću za oko 180° u smjeru hoda kazaljke na satu, a ponavljajući takt od osam osmina dobiva se figura *valcat*.

Kod ove figure partneri se drže slično kao i kod figure *prebiranje*. Parovi šeću u smjeru kazaljke na satu po krugu. Koračaju istodobno istim nogama i točno u tempu muzičke pratnje. Takt se sastoji od četiri četvrtine i njegovim se ponavljanjem dobiva figura *šetat* ili *hodit uokole*.

Za figuru *vrтет* kaže se da je tehnički jednostavan korak, a kao plesna figura najteži dio izvedbe.⁵⁹ Vrtnju započinje kolovođa, a ostali parovi je nastavljaju jedan za drugim. Partneri započinju vrtnju, muškarci lijevom nogom, a žene desnom nogom. Vrte se oko svoje osi u smjeru kazaljke na satu, a po kružnici u mjeru suprotnom od kazaljke na satu. Takt u ovoj figuri se sastoji od četiri četvrtine. Figura *vrтет* naizmjenično je prebacivanje težine tijela s noge na nogu.

Glazbena pratnja kod izvođenja ovog plesa najčešća je u pratnji *sopela* ili *miha*, rjeđe na *vidalicama*, *šurlama* ili *cindri*, a u novije doba na dijatonskoj harmonici i usnoj harmonici.⁶⁰ Katkad se uz svirku javlja i pjevanje s *tarankanjem*. *Tarankanje* je posebna vrsta pjevanja koja se u nedostatku *sopelaša* koristi kao pratnja plesanju. Sve plesne figure izvode se u kanonu i 4/4 taktu.

⁵⁸ Isto, str. 94.

⁵⁹ Božić, D. i dr. (2012.): *Folklorni plesovi Istre strukture suvremenog i mažoret plesa*, Sveučilište Jurja Dobrila, Pula, str. 37.

⁶⁰ Čaplar, A. i dr. (2013.): *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Mozaik knjiga, Zagreb, str. 250.

Iako je balun najrašireniji i najpoznatiji ples u Istri, postoje i drugi plesovi, a neki od njih odavno se ne plešu pa su suočeni s činjenicom kako bi zauvijek mogli nestati. Plesovi koji su na ovom području još bili poznati svakako su: polka, mažurka, melfin, valcer, šete paši, saltin, balo di kušin, balo di špečo, balo di skova i mnogi drugi. Njihova je ugroženost dovedena do te mjere da je od nekih ostalo samo sjećanje na ime. Za ples melfin osim imena ostao je još samo zabilježen podatak kako „jedan pleše sa ženskom pa je pusti, a ona se sama okreće.“⁶¹ Polka se pojavila u našim krajevima kao modna novost u XIX. st. iz srednjoeuropskih gradova i uhvatila tako duboke korijene pa se i danas izvodi. Plesovi balo di kušin, balo di skova i balo di spečo potpuno su se izgubili pa se danas njegovih imena sjećaju samo stariji. Plesa saltin također se rijetko tko sjeća. Postoji svega zapis kako se plesao u parovima i s poskocima. Ples sedam paši izvodio se u Rovinjskom Selu uz pratnju violine, a danas se više ne pleše. Mažurke se sjećaju u Bermu, koja se izvodila uz pratnju usne harmonike ili uz pratnju gunjaca. Za izvođenje valcera sjećaju se u Žminju i njegovoj okolini, ali i u Rovinjskom Selu. Ples se izvodio uz pratnju sopela i miha.

3.4.2. Pjesma

Kad govorimo o načinu pjevanja u Istri i ovdje možemo istaknuti niz osebujnih i specifičnih načina. Dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskog primorja način je pjevanja koji je prepoznat kao poseban i kao takav uvršten na Reprezentativnu UNESCO-vu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva. Unutar tradicije tijesnih intervala postoje četiri podstila, a to su: kanat, tarankanje, diskantno dvoglasje i bugarenje

Osebujan i najrašireniji način pjevanja je kanat ili kako ga još nazivamo na tanko i debelo; pjevanje je u tradicionalnoj izvedbi dvaju muških glasova, može biti i u kombinaciji muškog i ženskog glasa ili dvaju ženskih glasova. Dobio je naziv po sličnosti u odnosu glasova sa sviranjem na tankoj – maloj i debeloj – veloj roženici. U izvedbi dvojice muških pjevača jedan pjeva u normalnom registru, a drugi u falsetu koji podsjeća na zvuk male – tanke roženice. Tanko i debelo ne mora biti samo pjevanje, ono može biti i sviranje te se ono izvodi na roženicama, napjev se izvodi na velikoj sopeli, a pratnja na maloj. Ovaj je napjev jednako zahtjevan i vrlo sličan tarankanju. Diskantno dvoglasje, za razliku od kanta, gdje je kretanje

⁶¹Ivančan, I. (1963): *Istarski narodni plesovi*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 227.

paralelno, ima kretanje u protupomaku, a danas je karakteristično za talijansku zajednicu u Vodnjanu i Galižani; iz Bala je nestalo.⁶²

Tarankanje je osebujan način pjevanja u narodnom pjevanju Istre i Hrvatskog primorja koji još nazivamo tararankanje ili tananikanje. Ovaj način pjevanja poseban je po tome što se prilikom pjevanja umeću neutralni slogovi s glasom *n*, pazeći pri tome na ritam. Na primjeru to izgleda ovako: ta-na-na, ta-na-ne ili ta-ra-ran. Takvom izvedbom u stvari oponaša se zvuk sopela te u njihovom nedostatku služi kao pratnja plesu. Kroz cijelo vrijeme pjevanja bitno je održavati ritam te je time izvedba ovog napjeva vrlo zahtjevna. Tarankanje je moguće pjevati i uz pratnju sopele pa je time izvedba potpuna.

Bugarenje je skupna izvedba dvoglasnog stila pjevanja, još oporije i prodornije od kanta, koje je specifično na Ćićariji te u selu Žejane. Osnovni napjev netemperiranog pjevanja u dvoglasju izvodi jedan pjevač, na kojeg se kasnije nadovezuju drugi.⁶³ Riječ bugariti znači tužno, žalosno pjevati, a prvi su je put u stručnu terminologiju unijeli Slavko Zlatić i Ivan Matetić Ronjgov. Iako Ćići svoj tradicijski način pjevanja nazivaju *zarozgat*, a ne bugarenje, ono je i do danas ostalo neistraženo te se smatra da je ovo najugroženiji oblik tradicijske glazbe u Istri. Ovaj se oblik pjevanja kroz povijest koristio i u drugim hrvatskim krajevima pa su stoga testovi na štokavici ili čakavici, ilirsko-epskog sadržaja. Bugarenje ima karakterističan završetak pjevanja, a to je pad donje pjevačke dionice.

Osim ova četiri podstila tijesnih intervala, svakako valja istaknuti i vrlo specifičan način pjevanja za rovinjsko područje, bitinadu. Bitinada je u rovinjskoj pučkoj glazbi ritmičko višeglasno pjevanje onomatopejskim slogovima, koje oponašajući instrumentalnu glazbu služi kao pratnja pjevanju solista.⁶⁴ Broj pjevača, bitinadora, nije određen niti postoje nazivi za njihove vokale, oni pjevanjem nastoje jednostavno što boljom improvizacijom oponašati zvuk instrumenata. Prema nekim mišljenjima, pjevanje bitinade povezuje se s ribarskim poslom, ali ima i onih koji smatraju da se bitinada pjevala i u djelatnostima poput stočarstva, a ne samo ribarstva. Podaci o njezinom postojanju sežu daleko u prošlost, a sličnog oblika pjevanja nema nigdje u bližnjim krajevima.

⁶² <https://hkm.hr/kulturni-biseri/dvoglasje-tijesnih-interval-a-istre-i-hrvatskog-primorja/> (16. siječnja 2020.)

⁶³ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/527/bugarenje> (16. siječnja 2020.)

⁶⁴ <http://www.istrapedia.hr/hrv/1082/tanko-i-debelo/istra-a-z/> (16. siječnja 2020.)

3.4.3. Sviranje

Tradicijsko istarsko glazbalo je *mih* ili kako ga još u Istri zovu meh, mieh, mihur, folele (istoromanski), pive, ludro (istrovenetski), a glavni mu je dio mijeh, od jareće ili janjeće kože, na koji se montiraju ostali dijelovi koji su napravljeni od drva. Drveni dio stavlja se na mih tako što se pričvrsti na jednu od dvije noge i kroz njega se upuhuje zrak, a naziva se kana, kanela, kanelica, bochin, dulač, gerliuč. Na kanelu se još treba postaviti i zaletavac, odnosno nepovratni ventil, kako zrak koji se u mih upuhuje ne bi izašao na kanu. Nepovratni ventil služi tome da nakon što se mih napuni zrakom, svirač može ispustiti kanu iz ustiju i istovremeno prebirući po mišnici, odnosno dvostrukoj prebiraljki, može i pjevati. Mih se koristi kao pratnja plesu i pjevanju.

Slika 8: Sviranje na mihu

Izvor: <http://www.kudbarban.hr/stranica/category/fotogalerija/> (2. veljače 2020.)

Za područje sjeverne i sjeverozapadne Istre veže se tradicijsko sviranje ljudi koje nazivamo gunjcima. Gunjci su skupina svirača koji su prvotno svirali na violini i bajsu, a s vremenom se sviranje proširilo i na druge instrumente pa su u sastav gunjaca ušli klarinet, triještina, trombeta i druga glazbala. Violina i bajs, mali i veli vijulin, kako ih se još naziva, na ovo su područje doprli iz alpskih krajeva u XIX st. Gunjci sviraju isključivo glazbu za ples, uglavnom polke, valcere, mazurke, koračnice – *maršete*, šete paši i drugo, i to na većim okupljanjima, posebice na pučkim zabavama, svadbama i seoskim sajmovima – *samanjima*.⁶⁵ Na sjeveru i zapadu Istre svako je selo imalo svoj sastav gunjaca, a onda je tijekom XX. st. ovu tradiciju sviranja gotovo skroz potisnula modernija glazba. Skupina entuzijasta ovu je

⁶⁵ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1072/gunjci> (19. siječnja 2020.)

glazbu ponovno oživjela krajem XX. st. te je prvi put organiziran susrete istarski bajsista 8. rujna 1990. u Motovunu *Z bajson po Istri*, a od 1993. susreti se redovito održavaju u Buzetu na Subotinu – *Z bajson na Subotinu*.

Roženice ili sopele, sopile, supiele, tororo, kako ih još nazivaju, glazbalo karakteristično za Istru, ali dobro poznato i na Hrvatskom primorju i otocima, a posebice na Krku. Roženice su instrument sličan oboi, a pripadaju skupini aerofonih glazbala. Specifično je za roženice što imaju vrlo prodoran zvuk i što se uvijek izrađuju u paru, odnosno jedna je manja, a druga veća, s potpuno jednakom konstrukcijom. Jedan svirač svira na veliku, s drugi na malu roženicu te se kod sviranja (sopanja) na tanko i debelo na velikoj izvodi melodija, a na maloj pratnja. Roženica u Barbanu, u srednjoj i južnoj Istri, supiele u okolici Žminja, sopele na Labinštini i u Rudanima, sopile ili sopele u Hrvatskom primorju, a tororo nekadašnji je naziv s Kastavštine.⁶⁶ Izrađene od različitih vrsta drveta: ulike, javora, trešnje, oraha i dr. Služe kao pratnja plesu, kad se svira mantinjada, kod pratnje jednog ili više pjevača na raznim svečanostima kao što su svadbe ili uvod u ples. Prema nekim stručnjacima, smatra se da je roženica nastala od srednjovjekovnog drvenog puhačkog glazbala, šalmaja, koji je iz europske glazbene prakse nestao oko 1700., a zadržao se samo kod malobrojnim svirača u švicarskim Alpama, u Abruzzima, te se tamo nosi naziv *piffero*, dok drugi smatraju da je srodna kavkaskim surlama. Kako god bilo, roženica je neizostavan instrument na pučkim feštama i nositelj tradicije na istarskom području.

Slika 9: Roženice

Izvor: https://www.rijeka.travel/wp-content/uploads/sites/10/2019/11/TZ-Viskovo_11072019_029.jpg (2. veljače 2020.)

⁶⁶<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/932/rozenice-sopele-sopile-supiele-tororo> (19. siječnja 2020.)

Mantinjada ili prevedeno s talijanskog *mattinata*, odnosno jutarnja pjesma, kraći je glazbeni ulomak izveden na roženicama koji se tradicionalno koristio za okupljanje svadbene povorke. Njime bi sopci, na dan svadbe praćeni kumom, započeli sviranje najprije ispred zaručnikove kuće i tako redom pred kućama svih uzvanika, u znak poziva na svadbu. Kad bi tako cijela povorka pristigla ispred mladine kuće, sopci bi odsvirali matinjadu te se takvo dozivanje naziva *speljivanje neviste*. Taj se običaj zadržao dugo na cijelom istarskom poluotoku, a danas se svira i na gotovo svim pučkim feštama kao uvod i odraz tradicije.

Trieština je dijatonska harmonika, maleno, lagano i lako prenosivo glazbalo, koje se prvotno, od 1862., izrađivalo u Trstu, a tek je nakon 1918. se njegova upotreba počela širiti po Istri. Nakon te godine trieština se na istarskom području brzo udomaćila, a najviše na sjeveru i zapadu. Oštrim zvukom idealna je kao pratnja kod plesova kao što su marča, polka, valcer i šete paši. Početkom XX. st. trieštinu postupno zamjenjuju novije harmonike. Ponovno oživljavanje i sviranje na trieštini počinje 1989. Kulturno umjetničko društvo Istarski željezničar pokreće festival pod nazivom *Z armoniku v Roč*, koji je postao međunarodni susret. Toliko se uvukla u tradiciju sviranja istarskog naroda te je i dan danas na pučkim feštama možemo često čuti.

3.5. Pučki istarski običaji i vjerovanja

Narodni običaji i vjerovanja u Istri također su kroz stoljeća poštovani. Kad govorimo o običajima možemo ih podijeliti na: godišnje, životne te običaje uz rad. Neki običaji i vjerovanja u Istri zadržali su se i ukorijenili do te mjere da su danas u upotrebi te se još uvijek usmeno prenose s generacije na generaciju, a neka nažalost pamti samo mali broj ljudi te im prijeto da budu zauvijek zaboravljeni.

3.5.1. Godišnji običaji

Godišnji običaji u Istri nekako uvijek započinju s Božićem, koji se donekle razlikuje u istarskim selima od ostalih hrvatskih krajeva. Božićni običaji u Istri započinju blagdanom Sv. Lucije, 13. prosinca, a završavaju na dan Sv. tri kralja, 6. siječnja, koji još nazivamo *koledanje*. Na dan Sv. Lucije tradicionalno se sadila i još se sadi pšenica, koja bi svojim rastom „govorila“ kakva će biti sljedeća godina. Dan prije Božića očistila bi se kuća, a na

ognjištu bi se zapalio veliki *cok*, koji se još nazivalo *did*. *Cok* ili *did* je bio panj koji je, kad ga se zapalilo, gorio cijelu noć te je trebao gorjeti stalno ili svaki dan pomalo do Sv. tri kralja. Njegov bi se pepeo tijekom godine koristio za posipanje kupusa protiv gusjenica, kao lijek za ljude, ili sredstvo protiv tuče. Uoči Božića obitelj bi se uvečer okupljala oko *dida* na ognjištu, večerala i pila vino. *Cok* se stavilo na ognjište, a mi smo sidili okolo, ki na coki, ki na kantrigah, a niki su stali na nogah. *Bukaleta* je hodila od ruk do ruk okolo, prez nje se ni moglo.⁶⁷ Tradicionalno su se na ognjištu oko *dida* pripremala jela pasutice, bakalar i druga Božićna jela. Božićni su objedi bili obilno pripremani. Prije večere na Badnjak vlasnik kuće bi u znak slavlja ispalio hitac iz puške, a domaćica bi tamjanom okadila kuću, ukućane i stoku. Za vrijeme večere od svake se hrane malo prosulo po *didu* i pošpricalo s malo vina jer se vjerovalo da će na taj način sljedeća godina biti rodna i puna obilja. Na Badnjak kad smo večerali, smo prija dali *didu* jisti.⁶⁸ Nakon zajedničke večere odlazilo se na polnoćku. Kad je finila maša, poli ognjište, *cok* bi toplija i svitlija. Se ča pojilo, pa se šlo spat.⁶⁹ Drugo jutro, na dan Božića, opet bi se odlazilo u crkvu na misu. U nekim se selima božićno čestitanje obavljalo na Stipanje ili Novu godinu te je bilo poželjno da prvi čestitar bude muško. Tradicionalno se na novogodišnje jutro okupljala grupa dječaka koja je čestitala seljacima, od koji su dobivali darove poput jabuka, oraha ili lješnjaka. To se darivanje nazivalo „dobra ruka“.

Koledanjem ujedno i završavaju božićni običaji. Za ovaj se običaj smatra da je sličan običajima iz antičkih, rimskih siječanjskih kolendi. U njemu se prepleću elementi starijih poganski rituala koji štite od zlih sila i osiguravaju plodnost i zdravlje, srednjovjekovni crkveni obredi te oni iz doba protureformacije.⁷⁰ Koledanje je tradicija ophođenja mjesta, naime skupina muškaraca, njih 8, 10 ili više, obilazila je mjesto na dan Sv. Stjepana i u noći uoči Sv. tri kralja. Muškarci bi posjećivali svaku kuću, pjevali prigodne koledve, pozdravljali ukućane, a za uzvrat bili počašćeni jelom i pićem. U noći uoči Sv. tri kralja u ovu se skupinu muškaraca uključivalo i tri lika odjevena u odjeću jakih boja, a koji su predstavljali Sv. tri kralja, Gašpara, Melkiora i Baltazara. Ova tradicija ophođenja mjesta bila je u upotrebi do kraja Prvog svjetskog rata, ponegdje do Drugoga svjetskog rata, osobito u sjevernom i središnjem djelu Istre. Na Sv. tri kralja bilo je obavezno blagosloviti sve parcele, blagoslovljenu su vodu obično nosila djeca, a sva su se mjesta trebala obići prije izlaska

⁶⁷Bijažić, M. (1999.): *Istarski narodni običaji i stari zanati*, C.A.S.H., Pula, str. 116.

⁶⁸Na i. mj.

⁶⁹Isto, str. 117.

⁷⁰<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1408/koledanje> (26. siječnja 2020.)

sunca. Obvezatno se trebao blagosloviti kažu, poljska kućica u koju su se pučani sklanjali za kiše i ružna vremena.⁷¹

Između dva vrlo važna crkvena praznika, adventa i korizme, odnosno četrdeset dana prije Uskrsa ili Vazma, u Istri se tijekom siječnja i veljače tradicionalno održavaju pokladni običaji. Pokladno, karnevalsko razdoblje je vrijeme kad se ljudi maskiraju i zapravo postaju netko drugi te se pod tuđom krinkom opuštaju i zaboravljaju na svakodnevne brige. Smatralo se nekada da se maskiranjem pokušavalo približiti nadnaravnim silama i tako umanjiti negativne utjecaje uroka. Pokladno razdoblje završava spaljivanjem pusta, na Pepelnicu, a simbolika ovog spaljivanja je u tome što se pust smatra uzročnikom svih nevolja tijekom prošle godine te ga je potrebni spaliti. *U te tri nedilje prija pusta ljudi su se urtali ka skupina će biti bolje umaškarana eli ukrabuljana... Na kraju pust. Zadnji dan maškar i pusta na sud. Niki je mora platiti za ono ča se je poždrlo kroz zimu. Sad će prolić, dani će ju biti duži, dela više. Za komedije neće biti vrimena.*⁷²

Najveći kršćanski blagdan je Uskrs ili *Vazan*. Njime se u nedjelju nakon prvog proljetnog punog mjeseca slavi spomen na uskrsnuće Isusa Krista. Četrdeset dana prije Uskrsa počinje običaj koji se zove korizma te njome i započinje uskrsno razdoblje. Veliki tjedan ili *Velika šetimana* započinje Uličnicom ili Cvjetnom nedjeljom. Običaj je u Istri ubrati grančicu masline i na Uličnicu je odnijeti u crkvu na blagoslov. Područja u Istri koja nisu imala masline nabavljale su barem malu grančica, a tamo gdje su masline uspijevale običaj je bio donijeti na blagoslov i više grana. Tamo gdje masline nisu uspijevale, kao na primjer na sjeveru Istre, bilo je dovoljno nabaviti barem list masline, koji bi se, nakon što bi bio blagoslovljen, prije jela pojelo za dobru sreću. Blagoslovljene grane stavljale su se u pukotine vanjskog zida kuće pored ulaznih vrata sve do Vazma, nakon čega bi se unosila u kuću i stavljala iza neke svete slike i tako čuvala cijelu godinu. Običaj je bio i kad se pekao kruh da se malo lišća blagoslovljene masline stavi na nj; govorilo se: „Ko je na Uličnicu daž, na Vazan će biti suho, a jopet, ko je na Uličnicu suho na Vazan će biti daž. Ulika mokra, suho jaje, ulika suha, mokro jaje.“⁷³ Na Veliku subotu, dan prije Uskrsa, kuhala su se jaja, a drugi su se dan nosila na blagoslov u crkvu. Nakon mise odlazilo bi se na glavne trgove oko *šterni* i bacalo novčiće u jaja. Onaj tko bi jaje postavio, on bi i uzimao novce, cilj je bilo što više novčiće zabosti u

⁷¹Bijažić, M. (1999.): *Istarski narodni običaji i stari zanati*, C.A.S.H., Pula, str. 121.

⁷² Isto, str. 127.-128.

⁷³ Isto, str. 123.

jaje. *Na Vazan se je hitalo u jaja i napro feštiđalo.*⁷⁴ *Zajno pokle maše bimo se skupili na komunskoj šterni i počeli hitati. Oni ki je stavija jaje da u njega hitamo, on je bra šolde.*⁷⁵ Tradicionalno se za Usks pekla pinca i jajarica. Sedam dana nakon Uskrsa slavi se Mali Vazam ili Mali Uskrs, ponovno se okuplja obitelj i jede blagoslovljen hrana od Uskrsa posebno ostavljena za taj dan, te time i završava uskrsno slavlje.

Slika 10: Istarska pinca

Izvor: <https://www.coolinarika.com/recept/velika-istarska-pinca#PhotoSwipe1580670806532>

(2. veljače 2020.)

Ivanja je razdoblje od četiri mjeseca: lipanj, srpanj, kolovoz i rujan ili *pomajić*, *žetvanjak*, *ungoš* i *šetembar*. Ivanja, 24. lipnja, običaj je paljenja krijesa u znak rođenja Svetog Ivana Krstitelja. Taj običaj postoji od starih Slavena koji su palili krijesove kao žrtvu svojem božanstvu, da zadrži sunce kako se ne bi skraćivao dan.⁷⁶ Za Ivanju se smatralo da ima i zdravstvenu funkciju te se smatralo da svi koji su bolovali od kožnih bolesti trebaju prije izlaska sunca oprati glavu u moru tri puta. Dana 5. kolovoza ili kako su ga zvali *Petangošta*, od XV. se stoljeća hodočastilo u Šumber. Naime legenda kaže kako se mladoj djevojci, koja je čuvala ovce, ukazala Gospa, koja reče djevojci kako bi željela da se na ovom mjestu podigne crkva kako bi njezini štovatelji imali gdje dolaziti, gdje će ih ona tješiti i liječiti njihove boli. Tako su Šmberci ostvarili tu želju i podignuli 1440. godine crkvu u blizini ukazanja.

⁷⁴ Isto, str. 122.

⁷⁵ Isto, str. 123.

⁷⁶ Glavičić, B. i Mohorović, D. (2016.): *Terra fameja*, Zigo, Rijeka, str. 104.

3.5.2. Životni običaji

Životnim se običajima smatraju sve važnije prekretnice u životu ljudi. Od rođenja, krštenja, vjenčanja ili pak smrti, postoje razna vjerovanja kako se i što običavalo raditi, neki običaji potpuno su se izgubili, a neki su još i danas u upotrebi.

Razni su običaji vezani uz magijsku praksu i rituale. Naime vjerovalo se u različite priče koje su se s koljena na koljeno prenosile i jednostavno kao takve prihvaćale i izvršavale.

Specifični za istarsko područje svakako su svadbeni običaji. Nakon prosidbe moralo se dogovoriti oko datuma, broja gostiju i mladine dote. U četvrtak, dva dana prije vjenčanja, mladoženjin otac došao bi s vozom i volovima po mladinu škrinju, *kaselo*, u kojoj su bile njezine stvari. Na dan vjenčanja običaj je da ujutro krene povorka s kumom u na čelu, najprije ispred zaručnikove kuće, u pratnji svečane melodije *mantinjade* koja se izvodi na sopelama, koja redom poziva goste na vjenčanje, te tako sve do kuće buduće mlade. U nekim dijelovima Istre mladići iz mladenkina sela postavljali su prepreke, a kad bi mladoženja došao na mladina vrata ona su morala biti zaključana te je cijela povorka glasno po vratima morala lupati. Nakon obrednog razgovora između mladoženjinih svatova i mladenkinih ukućana, mladenka se izvodi iz kuće, a često najprije lažna mladenka te tek onda prava mlada. Za bolju plodnost žene smatralo se kako mlada netom udana djevojka treba na koljeno posjesti dijete, taj se običaj naziva *kolenčić*.

Tijekom trudnoće smatralo se da je trudnicu bitno zaštititi od zlih sila, a to je značilo da nije smjela noću izlaziti i morala se čuvati raskrižja. Spol djeteta uglavnom se predviđao gatanjem, a hvaljenje rođenog djeteta bilo je zabranjeno. Nekada nije bilo rodilišta pa su se djeca rađala kod kuće, žene bi obično rađale klečeći na krevetu. Svako je selo imalo neku ženu koja je znala pomoći rodilji pri porodu i to iskustvo se prenašalo s koljena na koljeno.⁷⁷ Smatralo se da žene moraju fizički raditi od zadnjeg dana trudnoće jer će tako lakše roditi, a nakon poroda morale su četrdeset dana ležati, vjerovalo se kako je tih dana žena nečista te da bi mogla nekom donijeti zlo ako bi ga posjetila u njegovoj kući ili onečistiti vodu, ako bi po nju išla. Kod krštenja djeteta otac i majka izabrali bi kuma i kumu, koji bi odvodili dijete na krštenje, majka nije prisustvovala krštenju, već bi na djetetovom odlasku uputila riječi „Nosite mi ća Turka, a kristijana mi doma donesite.“⁷⁸

⁷⁷ Isto, str. 111.

⁷⁸ Isto, str. 113.

Prilikom smrti drage osobe običaj je bio omogućiti duši da slobodno napusti tijelo pa se to činilo tako što se iznosilo mrtvaca s nogama prema naprijed, pokrivala su se ogedala te palile tinjalice u vodi, uz to bio je i običaj naricati ili narekovati, odnosno tužno pjevati. I kod oblačenja običaj je bio vizualno naglasiti događaj. Običaj je nakon pokopa pomoliti se za pokojnikovu dušu. Tijekom ručka na stolu stoji pribor, pripremljen za pokojnika, a tanjur se stavlja po malo od svakog jela i natoči časa vina. Naime smatra se da će se pokojnik po noći vratiti, pojesti i popiti pripremljeno. Ovaj se običaj i danas koristi, a naziva se „karmine“.

3.5.3. Običaji uz rad

Nekada je područje Istre bilo izuzetno bogato gustim, neprohodnim šumama, što je ujedno značilo i manji broj plodnih oranica te se stanovništvo uglavnom bavilo stočarstvom. Naime od XIII, st. pa sve do propasti mletačke vlasti bila je zabranjena sječa šuma, no zabrana se odnosila samo na seljake, šume su se i dalje sjekle za potrebe mletačkog Arsenala i gradnju u Veneciji. Takvim načinom drastično se smanjio opseg šuma u Istri i pridonio stvaranju sve većeg broja obradivih površina. Stanovništvo se sve više okreće poljodjelstvu i obradi tla, ali zato uzgoj stoke i bavljenje stočarstvom postupno se napušta. Razni običaji vezali su se za razne djelatnosti od kojih se danas nekih samo sjećamo, neki su još u upotrebi, a neki su zauvijek zaboravljeni. Razlog tome bile su razne zabrane kroz povijest, pa je na primjer tako bio zabranjen ples jer su drugi dan mladići bili umorni za rad, neke je običaje zabranila crkva zbog poganskih elemenata, nadalje, s dolaskom talijanske vlasti između dva svjetska rata zabranilo se korištenje hrvatskog jezika i pjesama, a neki su se običaji jednostavno izgubili zbog općeg napretka i sredstava proizvodnje. Stanovništvo je nekako u najvećoj mjeri vjerovalo magijskim obredima i u prirodne pojave te nastojalo okrenuti ih u svoju korist. Seljaci su se obraćali molitvom i magijskim riječima svojem svecu zaštitniku pa je tako i crkva prihvaćala magijske postupke i tako i sama postala izvorom i osnovom praznovjernih predodžaba. Praznovjerja su se duže održala, često i do današnjih dana, iako mnogi seljaci ne znaju nekadašnju svrhu i objašnjenje.⁷⁹

Običaji uz rad vezali su se za rad u polju te jednako tako bili prožeti magijskom praksom i ritualima kao bi urod bio što bolji. Lunarni ciklus bio je vrlo važan te se po njemu određivalo

⁷⁹ Milićević, J. (1966.): „Običaji i vjerovanja uz gospodarske radove u srednjoj Istri“, *Narodna umjetnost: časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 4, No 1, str. 193.

kad se što u polju radi. Nesretni dani smatrali su se 7., 17., i 27. u mjesecu. U proljeće se oralo za sijanje kukuruza, a u jesen se oralo za sijanje pšenice, ječma i slično. Gotovo u svim selima bila je redovita pojava da se pri polasku u polje kod kuće uzme blagoslovljena voda i njome poškrope volovi i orač; čovjek se prekriži, a bičem načini znak križa ispred volova ili na lemešu.⁸⁰ Posebno se vodila briga o sjemenu za iduću sjetvu. Žito koje bi se ostavljalo za sjeme spremalo se u posebnu vrećicu te bi se u vrećicu sipalo kroz kolutić napravljen od blagoslovljene grančice masline. Prilikom sijanja pazilo se da sjeme dospije u mokru zemlju jer *sij šenicu u blato, ona će ti dati i srebro i zlato*. Pri sijanju vjerovalo se da mladi mjesec – *mlada luna* i nesretni dani – *fele* imaju vrlo značajnu ulogu. U svim se selima spominjao negativan učinak mlađaka i vjerovanje da će sjeme posijano na nj niknuti, ali nikada neće dati plod, ostat će uvijek zelen i mlad. U današnje se vrijeme sve manje vjeruje u to značenje iz kojeg je proizašla i izreka: „*Ki gleda u lune ima prazne kasune*.“ Osim što je sijač gledao da ne sije u vrijeme mlađaka, pazilo se još da se ne sije neparanim datumima, izbjegavalo se dane u tjednu, kao utorak i četvrtak, a smatralo da su za sijanje najbolji dani srijeda ili subota. Za vrijeme sjetve sijač nije smio psovati niti što posuđivati, a naročito ne sjeme. Korov se polijevao na Uskrs prije svitanja vodom u kojoj su se kuhala uskrsna jaja. Na Ivanje se palio krijes jer se vjerovalo da će se na taj način povećati plodnost, na svakoj je parceli gorjela vatra - *voganj*, koja se palila grančicom blagoslovljene masline jer se smatralo da se time tjeraju štrige, a poslije poškropilo blagoslovljenom vodom. Tijekom zadnjih dana u srpnju i čitav kolovoz ljudi su se štitili od dviju prirodnih pojava grada i suše koje su bile uobičajene za to vrijeme. Za grad se smatralo da je ipak malo bolja prirodna pojava od suše jer bi nakon njega ipak nešto plodova ostalo, a nakon suše ne bi ostalo ništa. Postupci za zaštitu od grada mogli su biti unaprijed pripremljeni ili za vrijeme kad grad počne padati. Kad bi zagrmjelo običaj je bio zapaliti blagoslovljenu svijeću, na lopaticu staviti žeravicu, a na nju komadić blagoslovljene svijeće, masline ili cvijeće, ili da se ispred kuće ukriže dvije motike te se smatralo kako će ti postupci spriječiti padanje grada. Ako bi grad ipak počeo padati običaj je bio ispred kuće baciti *komoštre* i *mulete* ili se oštri predmeti poput sjekire okreću prema gore. Dan žetve bio je naporan dan, radilo se „dok se vidi“, a u vrijeme ljetnih vrućina, ako je bila mjesečina, i po cijelu noć. Posljednji dan žetve posebno se slavio te se navečer tradicionalno pripremao pijetao – *peteh* ili puran. Žito se čuvalo u škrinjama i prskalo blagoslovljenom vodom kako bi se očuvalo od napasti raznih štetočina.

⁸⁰ Isto, str. 194.

Stoka je bila važna na svim seoskim gospodarstvima te je i nju valjalo zaštititi od uroka i štriga. U nekim se mjestima vjerovalo da stoku treba natrljati pepelom od badnjaka kako bi je se zaštitilo od ušiju i crva. No moglo se i nenamjerno ureći stoku tako što ju se pohvali. Kada bi na primjer netko pohvalio kravu kako ima puno mlijeka, ne želeći bi urekao kravu te bi joj se smanjilo mlijeko. Ako se zna ili pretpostavlja tko je to učinio, treba mu reći: *Da bi te vrah ze, ča si mi ze kravi mleko?*⁸¹ Imati vola na imanju značilo je veliko bogatstvo. Imati volovsku zapregu značilo je bogatstvo. Smatralo se da se volu treba davati tri puta na dan *jisti* i ne ga puštati *prez vode*. *Tribalo bi ga strljati barem jedanput dnevno, a ne škodi ni dva.*⁸² Ispod njega trebalo je biti čisto i suho jer ako nije smatralo se vol pati, a neki su domaćini više brinuli o volu nego o sebi. *Ne daj Bog da se ča zgodi volu.*⁸³ Kad bi se na sajmu - *samnju* kupila neka životinja i dovođila kući, običaj je bio na prag štale u koju bi životinja ulazila položiti određeni alat, pa bi se tako prije ulaska u prašćak na prag ispred prasca polagala motika, lopata, grablje *eli bilo kakovo ordenje.*⁸⁴ Kad bi se kući dovođio tek kupljeni vol ili krava na prag *štale* znao se stavljati plug jer se vjerovalo da će tako biti poslušno, a kad se krava dovođila po prvi put u štalu, poželjno je bilo da uđe najprije sa stražnjim nogama.

3.5.4. Vjerovanja

Narodna vjerovanja u Istri posjeduju neka vrlo istaknuta i posebna obilježja. Ranije smo spomenuli ognjište i okupljanje obitelji oko njega kao vrlo važnog, a vjerojatno i najvažnijeg mjesta u kući. Žene su na njemu pripremale objed, a uvečer su prele ili plele, uz ognjište se runio kukuruz ili obavljali neki drugi poslovi, bake sjedile s unucima i pričale priče ili su odrasli razgovarali o raznim dogodovštinama u selu ili izvan njega. Uz ognjišta vezana su i razna vjerovanja pa bi tako kum tek vjenčanu mladu, nakon njezinog prvog dolaska u mladoženjinu kuću, vodio oko *komoštra* kako bi se ona brže i bolje povezala s novim domom. Iz istog razloga bi domaćica tek kupljenu kokoš ili nabavljenu mačku tri puta nosila oko istog predmeta. Na badnju večer lopaticom ili mašicama lupalo bi se po panju koji je gorio na

⁸¹ Milićević, J. (1966.): „Običaji i vjerovanja uz gospodarske radove u srednjoj Istri“, *Narodna umjetnost: časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 4, No 1, str. 205.

⁸² Bijažić, M. (1999.): *Istarski narodni običaji i stari zanati*, C.A.S.H., Pula, str. 72.

⁸³ Isto, str. 74.

⁸⁴ Isto, str. 165.

ognjištu pa kako bi iskre skakale tako bi se govorilo i poželjelo da toliko koliko iskara bude i žita ili domaćih životinja u nastupajućoj godini.⁸⁵

Vidjevši neku stvar ili osobu istarski bi je čovjek, da je ne urekne, najprije pokudio, a tek onda pohvalo. Vjerovanje u zle duhove i danas se ponegdje može pronaći, ali u novije vrijeme i to je sve rjeđe. Stariji su ljudi u svojim predajama vjerovali u štrige, štrigone, mrak, more, vukodlake i u orka. Onaj tko je imao moć iscjeljenja bio je krsnik ili štroliga te se pomoću njih pribjegavalo razni čaranjima kako bi se izbjegnula zla djela zlih duhova. Dobrim duhovima smatrale su se vile ili božje žene koje su gradile kule, mostove i slično.

Vjerovanjem u štrige, zle žene, i štrigune, zle muškarce, u Istri se smatralo kako nanose zlo već od samog rođenja te osobito kad ostare. Nakon smrti obično se vraćaju kao zli duhovi, a mogu se pretvoriti u mačku ili psa. Osobito su opasni noću kada se prelazi preko križanja. Štrigama su se smatrale stare i ružne žene, čije je ponašanje i držanje bilo drugačije od ostalih žena. Kad bi se na putu susrela takva žena i kad bi osobi pozlilo, odmah bi se zaključilo kako se dogodio susret sa štrigom koja je osobu „uročila“. Vjeruje se i da štriga može biti mrtva žena te dolazi s drugog svijeta u obliku neke životinje. Stariji ljudi i danas ih se boje, a vjeruje se da su najopasnije za vrijeme dušnih dana „kvadra“. Smatra se da ako je netko na putu zalutao da je stao na „stopinu“, odnosno štriginu stopu ili na mjesto gdje se ona pomokrila. Takav čovjek odmah bi trebao izuti cipele ili okrenuti košulju naopako.

Kadi se je štriga popišala

Ako po noći pasaš priko križine i ubrne ti se svit, znaj da si sta u pišatu od štrige, tamo kadi se je štriga popišala. I kamo da greš, vajka greš na žbaljanu bandu, po kriven putu, tako kamo ne rabiš rad poj. Zato ne klati, kako zgubljen! Sidi! Sidi, i gambijaj pastole. Bojke, ili košulju ubuči znaopako. Doj ćeš h sebi i zajno naj put.

*Zato se za Ivanju na kružerah i lože veliki vognji.*⁸⁶

Štrige u narodnim vjerovanjima još mogu donijeti tuču i tako nanijeti štetu usjevima i vinogradima, ljudima i životinjama naglo donijeti bolest te imaju sposobnost i mučiti čovjeka

⁸⁵ Milićević, J. (1988.): *Narodna umjetnost Istre*, Istratisak, Pazin, str. 68.

⁸⁶ Orlić, D. (2008.): *Štorice od štrig i štriguni*, Zoro, Zagreb, str. 61.

u snu. Ako čovjek prelazi preko križanja između jedanaest sati ili ponoći, naglo ga može zaboljeti glava. To ne znači da će se odmah razboljeti, naravno, o tome ovisi je li štriga prošla preko križanja ili samo sjedi na sijelu pored njega, ali će zasigurno teško doći do kuće jer će mu noge biti jako teške. Zbog svih tih vjerovanja u štrige i štrigone, a za njih se u narodu vjeruje da su još opasniji od štriga, narod na Ivanje pali u selu krijes na križanju kako bi sve štrige popalio. Ima i drugih sredstava za obranu od štriga. Kad čovjeku iznenada bude zlo, treba ga odmah pokaditi blagoslovljenim cvijećem.⁸⁷ Narodna vjerovanja kako uloviti štrigu i kako je se riješiti od sela do sela se razlikuju. Fascinantno je da svatko ima neku svoju metodu kako štrigi stati na kraj, ali svako selo ima i osobu koja se bori protiv štriga, a to su ljudi koji se nazivaju štrolige ili štroligi i krsnici.

Štroligo i štroliga mogu naviještati nekome sreću, nesreću i, općenito, budućnost.⁸⁸ Obično su to stariji, pametni ljudi koji znaju savjetovati narod kako se obraniti od štriga. Kad nekoga zadesi da je urečen, potrebno je odmah to ispričati štoligi, on/ona odmah započinje molitvu, te pritom baca ugljeve iz vatre, ako padne jedan na pod uroci su laki, dva, uroci su teži, a za tri znači da su teški i dugotrajni. Ako nakon ovog bolesniku nije bolje to znači da mora potražiti pomoć od jačeg čarobnjaka te se tad odlazi krsniku.

Krsnik je općenito imao veću moć od štroliga. Obično su to muškarci koji se rode s nekim posebnim znakom. Obično se vjeruje da se takvi ljudi rode u bijeloj tankoj košuljici, koju im babica ili majka ušiju pod kožu.⁸⁹ Za krsnika se smatra da je dobar čovjek koji ne ističe svoju moć i rado pomaže ljudima. On može izliječiti čovjeka od uroka i bolesti koristeći se ljekovitim travama, vodom s tri izvora, travom s tri brijega i dr. Narod vjeruje da krsnik ima veliku moć u borbi protiv zla od štrigi, mora, štigona, vukodlaka i orka. Da bi spriječili da štrige i štrigoni ne postanu odveć moćni, vjeruje se kako se krsnici s njima tuku u noći između jedanaest i ponoći. Kako se tuča nastavlja oni sve više rastu, ali sve do ponoći, nakon ponoći vraćaju se u prijašnje stanje kakvi su bili u jedanaest sati i razbjegnu se kućama.

Mora je u narodnim vjerovanjima blaža i manje opasna od štriga, ali svejedno opasna. More sišu krv mlađem svijetu na prsima, a maloj djeci obično na peti, uoči ponoći.⁹⁰ Mora dolazi u kuću kroz ključanicu kako bi mučila ljude, vjeruje se u narodu. Kad mora dođe legne na čovjeka, pa on teško diše, obično kad leži na leđima. Neki smatraju da dolazi i obliku muhe,

⁸⁷ Mikac, J. (1977.): *Istarska škrinjica: iz kulturne baštine naroda Istre*, Nakladni zavod MH, Zagreb, str. 253.

⁸⁸Isto, str. 254.

⁸⁹Isto, str. 253.

⁸⁹Isto, str. 255.

⁹⁰Isto, str. 256.

neki su je ulovili i stavili pod čripnju pa je ujutro dotična žena bila crvena u licu jer se cijelu noć pekla pod čripnjom. Ljudi se od more štite na razne načine pa tako neki na ključanicu s unutarnje vrata stavljaju mali kamen s rupom u sredini, drugi pak s unutarnje strane stavljaju štap crnog trna, neki djetetu svežu na nogu malu krpicu u kojoj je suhi izmet crne kokoši, a neki pak stave glavicu češnjaka u zipku.

Mrak, orko ili urok zao je duh koji čovjeka može odvesti na krivi put, nešto slično kao i u slučaju sa štrigama i štrigunima. Da se mraku spriječi ulazak u kuću, domaćica pred čovjeka koji dolazi u sumrak baci užaren ugljen.⁹¹ Vjeruje se da mrak može naštetiti i odnijeti malo djetete. Smatra se da i dobri ljudi nekoga mogu ureći tako što će ga pohvaliti, zato je u Istri običaj najprije reći nešto ružno pa tek onda pohvaliti. *Joh meni, gledaj onu grdobu od blaga, kako je lipo.*⁹²

Zanimljiv je i termin u usmenoj predaji pod nazivom kljuka. Kljuka je termin koji u usmenim predajama u Istri pokriva značenje nemogućnosti spolnog odnosa u braku izazvane postupcima s nadnaravnim učincima.⁹³ Kod ostalih se uroka i loših želja usmjerenih na drugoga ostavlja mogućnost da mogu biti namjerno, ali i nenamjerno izazvani, dok kod kljuke nenamjernog ili slučajnog nema, ona je nedvojbeno namjerni čin. Čin kljuke ostvaruje ostavljeni mladić ili djevojka, koji se ne mogu pomiriti s time. Glavni osjećaj koji izaziva ovakav čin je upravo ljubomora. Ostavljeni i povrijeđeni djevojka ili mladić utječu svjesno na brak bivšeg zaručnika/ce te novopečeni supružnici nisu u stanju konzimirati brak. *I ja, to su bili već od leto dan skupa i se nisu mogli nikako taknut. Mučni jedan i drugi. Sram jenega i drugoga. I se nisu mogli nikako taknut.*⁹⁴

Narod vjeruje i u dobre duhove, dobra stvorenja koje naziva vilama ili božjim ženama. Iz priča saznaje se kako su one dobre i plemenite djevojke uvijek obučene u bijele haljine. Smatra se da vile imaju graditeljsku moć pa one od 23 sata do pjevanja trećih pijetlova grade crkve, mostove, kule. Za takvu predaju poznata je i priča da su vile gradile Arenu, ali ih je jutarnje sunce zaustavilo te je tako Arena ostala nedovršena. Predaja kaže da su vile nosile kamenje s Učke, a kad je izašlo sunce kamenje je ostalo razasuto. Postoji niz crkava i kula u Istri za koje postoji slična predaja.

⁹¹ Isto, str. 257.

⁹² Isto, str. 258.

⁹³ Rudan, E. (2016.): *Vile s Učke: žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 319.

⁹⁴ Isto, str. 324.

Zbog svega navedenog postojala su vjerovanja kako se trebalo pripremiti kad bi se željelo krenuti na put. Putni običaji u Istri nastali su radi zaštite od svega što smo do sada naveli. Ove zle duhove shvaćalo se ozbiljno i poduzimalo se sve da bi se njihovo djelovanje spriječilo. Kad bi čovjek trebao krenuti na put za zaštitu *proti hudobi i štrigi* trebalo se prije puta prekrižiti i pomoliti, kod dužih putovanja naručivala se i misa, a pred stoku se na zemlji napravio križ, ponekad i tri. Običaj je bio i u *žep* staviti *česan* i sol, preko lijevog ramena baciti malo soli. Crna mačka ili nepoznata žena na putu značile su nagovještaj nesreće, stoga su stari ljudi, ako nekom nisu htjeli nauditi, uvijek propuštali putnike i pazili da im ne prekriže put. Konjska potkova okrenuta u slovo U na putu imala je posebnu zaštitnu moć te je donosila sreću. Smatralo se da pomaže ako se desnom rukom naprave rogi u *žepu* ili *figa*, pljune tri puta i reče: *Pi te budi* ili *Hoj ća hudoba*.⁹⁵ Posebno su opasna bila raskrižja, a kako smo već prije istaknuli, osobito noću, između jedanaest i ponoći. Na istarskim raskrižjima narod je često znao sagraditi kapelice, gdje bi se ljudi zaustavili, prekrižili i pomolili. Savjetovalo se ako se sretne osoba na raskrižju ne gleda u oči, ili joj se okrenu leđa, oko vrata objesiti zlatni križ ili neku drugu zaštitu. Pomagao je i blagoslov stoke, konja i volova, na vrata *štale* stavljalo se posebno znamenje križa s inicijalima Antuna Padovanskog. Naime, Antun Padovanski, Sveti Ante pomoćnik je u svemu i zaštitnik svega.

3.6. Tradicijsko graditeljstvo i stari zanati

Još u prapovijesti ljudi su se na ovom području sklanjali u kamena skrovišta, a dokaze za to nalazimo u pećini Šandalja i Romualdovoj pećini. Najstarija tehnika gradnje je suhozid, a njegova je specifičnost što se gradi bez vezivnog tkiva te se neprestano koristi od neolitika do danas. U brončano doba počinju se graditi skloništa od kamena slična današnjim *kazunima*. Nakon toga nastaju veća naselja na vrhovima brežuljaka pa tek potom veće kamene građevine. Za vrijeme Rimljana na ovom području brojne su ostavštine i dokazi o njihovoj gradnji od kamena te su upravo oni zidarske tehnike razvili do visokog stupnja. Na tu već razvijenu vještinu obrade kamena priključuju se i Slaveni dolaskom u Istru, koji kao vješti majstori u obradi drva ovdje postaju i vješti kamenoklesari. Naime, područje Istre bogato je upravo kamenom, od njega se oduvijek gradilo, stoga je tako i narod u Istri oduvijek koristio materijale za gradnju upravo one koje je našao u svojoj okolini. Materijal za gradnju kuća i

⁹⁵ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3090/putni-obicaji> (27. siječnja 2020.)

štala u Istri redovito je bio kamen, kamik, ubjok, obljak.⁹⁶ Osim kamena koristilo se drvo koje se kombiniralo s kamenom, a davno koristila se i slama. Najstariji oblik tradicijske kuće bile su prizemnice, koja su danas jedva sačuvane, a bile su napravljene od kamena pokrivena sa slamom, pod nazivom *pozemujke*, *strihe* ili *strišnice*. Modificiranjem *pozemujke* njezin je prvobitno jedinstven prostor razdijeljen s pomoću pregradnih zidova od pletera u dvije prostorije, od kojih je jedna katkad služila za stanovanje ljudi, a druga za životinje.⁹⁷ Napredniji, razvijeniji tip kuća smatra se da je nastao s dolaskom Hrvata na ovo područje, kada kuće dobivaju oblik dvokatnice s vanjski stubištem nazvanim *baladur*. Ovakvim građenjem u kombinaciji s drvom, unutrašnjost kuće dobiva više stambenih prostora, ali i druge gospodarske elemente kao što je štalica za sitnu stoku, štale za krupniju stoku, nadstrešnice za sijeno, cisternu - *šternu*, negdje i građevinu za kola – *voz*.

Slika 11: Šterna

Izvor:https://coolinarika.azureedge.net/images/variations/b/8/b86ef8fde54579b4c072307ad7d31c44_view_1.jpg?v=4 (2. veljače 2020.)

U širem prostoru obavezno se nalazila i lokva, bunar ili uređen izvor vode, mlinovi, *kažuni* ili neka slična skloništa. Sada za prizemlje kuće postaje karakteristično da se u njemu smješta konoba, alat, kola, a ponegdje i stoka, dok prvi kat kuće sadrži dvije ili više prostorija i

⁹⁶ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1177/tradicijsko-graditeljstvo> (27. siječnja 2020.)

⁹⁷ Na i. mj.

kuhinju s ognjištem. Do prvog kata dolazi se vanjskim natkrivenim stepenicama, *baladurom*, koji je dijelio vanjski od unutarnjeg prostora. *Baladur* se obično gradio u širini stepenica, ali je mogao biti i širi čineći tako malu terasicu, te se tada natkrivao jednostrešnim krovom. Kad je *baladur* bio natkriven, drveno krovište uglavnom su nosili zidani kameni stupovi, rjeđe klesani stupovi iz jednog komada kamena, a još rjeđe drveni stupovi, stube su često bile uzidane u nosivi zid kuće.

Slika 12: Istarska kuća s baladurom

Izvor: <https://www.coolinarika.com/recept/velika-istarska-pinca#PhotoSwipe1580670806532>,

(2. veljače 2020.)

Općeprihvaćena je pretpostavka da je *baladur* u urbane prostore preuzet iz ruralnih, vjerojatno u XII. stoljeću.⁹⁸ S dolaskom industrijalizacije, a koja je Istru postupno počela zahvaćati sredinom XIX. stoljeća, postupno se mijenja način gradnje, a novi materijali, kao što su cement, željezo i čelik, počinju istiskivati tradicionalne tehnike gradnje. Tradicija umijeća suhozidne gradnje našla je svoje mjesto na UNESCO-voj Reprezentativnoj list nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

⁹⁸ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1541/baladur> (28. siječnja 2020.)

3.6.1. Obrada kamena

*Od grote se je delalo sve. Misto kadi se živi, šterne s ke se pije voda, kažun u ki ćemo poiti za slabega vrimena na kampanji, a od grot ćemo učiniti japlenicu, tu malu tvornicu japna.*⁹⁹

Kad govorimo o starim zanatima u Istri nekako ono što prvo pada na pamet da treba spomenuti je zasigurno kamenoklesarstvo. Upravo je kamen najveća prirodna sirovina koje na ovom području ima u izobilju. Kamen se nalazi doslovce svuda. Na površini su obično tanji slojevi ili pločasti komadi, zvani *škrilje*, koje su seljaci koristili za gradnju zidova, krovova, za zidanje *kažuna*, gospodarskih objekata, uz izvjesnu obradu i gradnju kuća.¹⁰⁰ Od kamena gotovo je sve bilo izrađeno i izgrađeno, obrada kamena u upotrebi je oduvijek, još od brončanog doba pa naovamo. S dolaskom Slavena na ovo područje, koji su bili izuzetni majstori u obradi drva, gradnja od kamena se počinje nadopunjavati zajedno s drvenim elementima. Nekadašnji alat kamenoklesara sastojao se od čekića i dlijeta, kao jedinim pomagalicama. Svojim su radom seoski klesari dali značajan doprinos našoj kulturi klešući glagoljske zapise u brojne kamene spomenike na području Istre i Kvarnerskih otoka (Bašćanska ploča, Valunska ploča, Grdoselski ulomak i drugo).¹⁰¹ Kamenoklesari su prihvaćali razne utjecaje koji su ovo područje zahvaćali pa danas imamo na cijelom istarskom poluotoku vrijedne kamene spomenike iz romaničkog, gotičkog, baroknog i raznih drugih razdoblja. Nažalost puno je primjera kamenoklesarskih uradaka uništeno te su jedino u većoj mjeri sačuvani nadgrobni spomenici na kojima su umjesto teksta uklesani simboli kao što su škare, sjekira, crtalo, oralo, motika ili neki drugi simbol koji je označavao zanat i zanimanje kojim se pokojnik bavio. Seoski je klesar ovakve narudžbe dobivao od seoskih župana ili bogatijih seljaka, a plemići i bogataši naručivali su reprezentativne i ukrašene nadgrobne ploče koje su bile pravo malo remek-djelo te su pokazivale izuzetnu vještinu i majstorstvo kamenoklesara. Običaj je bio iznad ulaznih vrata uklesati zanimanje majstora koji je tu stanovao.

⁹⁹ Bijažić, M. (1999.): *Istarski narodni običaji i stari zanati*, C.A.S.H., Pula, str. 15.

¹⁰⁰ Milićević, J. (1988.): *Narodna umjetnost Istre*, Istratisak, Pazin, str. 56.

¹⁰¹ Isto, str. 57.

3.6.2. Obrada drva

Obrada drva jednako je bila popularna kao i obrada od kamena, ali se za nju smatra da je nešto novijeg datuma te da je u Istru došla s dolaskom Slavena, koji su bili vješti u njegovoj obradi. Predmeti od drva u manjoj su mjeri sačuvani, osim nekih sakralnih, kao što su drvena romanička raspela u Galižani i Gračišću iz XII. i XIII. stoljeća. Starije od toga na istarskom se poluotoku ne nalazi. Od XV. stoljeća počinje razdoblje gotičke umjetnosti, a to su pretežito kipovi svetaca koje je izrađivao domaći drvodjelac. Od tog razdoblja pa sve više ka novijoj povijesti, dokazi o vještini pučkih drvodjelaca u izradi sakralnih, ali i predmeta u domaćinstvu sve su brojniji. Drvo koje se za izradu cijeni, a cijeni se i danas, bilo je javorovo drvo. Od njega su se izrađivali muzički instrumenti i predmeti u gospodarstvu. Crnogorično drvo bilo je u manjoj mjeri zastupljeno na istarskom poluotoku, ali je zato područje obilovalo bjelogoričnim drvom. Zbog svoje ljepote i danas se cijeni drvo od *ulike*, *šestila* i *ladonje*, dok se kao najtvrdje drvo smatra *drin* – *drijen* i *busul*.¹⁰² Činjenica da je drvo bilo dostupno i nije bilo skupo omogućavalo je svima u selu da se ponekad bave njegovim rezbarenjem. U tome su najspretniji bili pastiri koji su, dok su čuvali ovce imali vremena obrađivati drvo. U početku su to bile drvene frule, razna pomagala i alati za obavljanje svakodnevnih poslova. Neki su postali toliko vješti u izradi da su drvo radili i za prodaju, kad bi izrađivali manje predmete to bi činili na licu mjesta, a veće bi predmete izrađivali kod naručitelja. Tada su majstori drvodjelci radili *na žurnadu* (uz dnevnicu), a domaćin bi pribavljao drvo te osigurao hranu i piće za majstora.¹⁰³ Naime, nekada se za uslugu nije imalo običaj plaćati novcem već je za izradu nekog predmeta majstor bio plaćen tako da mu se dala kokoš, sir ili nešto drugo. Izrađivalo se doslovce sve i svašta, od bačava, vučnih kola, raznog namještaja, instrumenata, raznih sitnih alata do predmeta potrebnih u domaćinstvu. Jedan od predmeta koji i danas plijeni pažnju je drveni sanduk ili po starinski nazvan još *škrinja*, *banka*, *kasela*. Sanduk je služio za čuvanje i pohranjivanje odjeće i drugih vrijednosti. Postoji i mišljenje da se u njima čuvalo žito i brašno. Tip škrinje koji se počeo izrađivati od XIII. i XIV. stoljeća bio je od širokih dasaka, većih dimenzija i s niskim nogama. S takvom je škrinjom mladenka dolazila u mladoženjinu kuću s *dotom*, odnosno s cijelom svojom imovinom. Škrinja je predstavljala dragocjenost pa se često spominjala u testamentima i ostavštinama, prelazeći tako s generacije na generaciju, a imala je značajnu ulogu i u svadbenim običajima.¹⁰⁴ Proizvodnja škrinja

¹⁰² Isto, str. 25.

¹⁰³ Isto, str. 26.

¹⁰⁴ Isto, str. 33.

naglo prestaje krajem XIX. stoljeća te se umjesto nje počinju sve više koristiti ormari i komode. Vještina rezbarenja drva prenosila se s oca na sina.

Od ručne izrade valjalo bi svakako spomenuti izradu drugih drvenih predmeta kao što su razna drvena vjedra – *golida*, *burica*, u kojima su domaćice nosile kuhanu hranu u polje, kruh i suhu hranu nosile su u košari – *sprti*, koja je još služila za čuvanje i nošenje krumpira, voća ili drugih proizvoda, različite *brente* i *bačve* služile su za donošenje vode, držanje vina i slično.

3.6.3. Obrada gline

Proizvodnja zemljanih posuda svakako predstavlja najstariji oblik istarskog rukotvorstva, a i oblik proizvodnje koji se najduže održavao – od neolita do današnjih dana.¹⁰⁵ Pronađene posude iz brončanog doba na lokalitetima Vizače i Picugi, dokaz su izrade i obrade posuđa i na istarskom poluotoku. U antičko doba posude su se izrađivale i služile za držanje vina i maslinovog ulja. Iako ima vrlo malo podataka u kojim se sve mjestima u Istri posuđe izrađivalo, zna se da su tijekom XIX. stoljeća postojala četiri jača lokalna centra, a to su Zubini i Pavletići kod Oprtlja, Ćukarija kod Huma i Rakalj. Ta se tradicija održala najduže u Raklju i to do 80-ih godina XX. stoljeća. Za rakljanski lonac bilo je specifično to što nije bio ukrašen. Proizvođači iz Oprtlja i Ćukarije na gornji su rub lonca upisivali datum, godinu i inicijale onog tko je lonac izradio, a u Ćukariji se i upisivao još i redni broj koji je tog dana izrađen. Izrađeno posuđe nije bilo glazirano te bi se prilikom prve upotrebe trebao učiniti nepropusnim, a to je najčešće postizalo tako što se posudu prvo trebalo namazati češnjakom i slaninom te potom uliti kipuću vodu i taj postupak ponoviti dva-tri puta.

¹⁰⁵Isto, str. 73.

Slika 13: Istarski glineni lonci

Izvor: <https://www.coolinarika.com/slika/2055357/>, (2. veljače 2020.)

Međutim nije si svaka obitelj mogla priuštiti zemljani lonac, on je predstavljao pravu vrijednost. Lončaru je bio vrijedan zbog uloženog truda i vremena u njegovu izradu te zbog toga što je danima morao pješaćiti po istarskim selima da bi ga prodao ili zamijenio za žito i druge proizvode, dok je seljaku bio vrijedan zbog količine proizvoda koju je morao dati u zamjenu, a tu količinu proizvoda mogao je dati samo u rodnim godinama kada je imao dovoljnu zalihu i sigurnost da će imati čime prehraniti svoju obitelj.¹⁰⁶

3.6.4. Umjetnost tkanja i vezenja

Već smo ranije spomenuli tradicijsko odijevanje i kakav je običaj odijevanja bio na istarskom poluotoku. Umjetnost tkanja i vezenja još je jedan od starih zanata koji se od sredine XIX. stoljeća skoro potpuno zaboravio. Tekstilni predmeti izrađivali su se od vune, konoplje, pamuka i lana. Danas je tekstilnih predmeta vrlo malo očuvano, naime, jedan od razloga je taj što se odjeća više uništavala jer je često bila i jedina, a drugom je razlogu pridonio običaj pokapanja mrtvih u opremi, vjenčanim haljinama i svečanim odijelima. Danas su najvredniji odjevni predmeti narodne nošnje. Zanimljivo je kako se do tekstila uopće nekada dolazilo. Naime, od stabljike mediteranske biljke *brnistre* izdvajale su se vlasi za izradu tekstilnih predmeta, a to su bili pretežito predmeti grube izrade, kao na primjer pokrivači i vreće. Za ovu

¹⁰⁶ Isto, str. 80.-81.

se biljku zna da su je koristili stari Grci, Rimljani i Kartażani za izradu užadi, mreža, torbi, jedara i odjeće te za prekrivanje krovova.¹⁰⁷ Od konoplje se izrađivalo platno koje je služilo za šivanje raznih odjevnih predmeta. Obrada konoplje bio je mukotrpan posao, najprije prilikom sijanja i berbe, a potom prilikom izdvajanja vlakana i pređenja. Da bi se vlakno izdvojilo, trebalo je konoplju namakati u potoku ili u nekoj lokvi, a ako je ljeti bila velika suša pa je nedostajalo vode, volovskom su zapregom odvozili konoplju ponekad i do 30 km daleko, radi namakanja u moru.¹⁰⁸ Nakon namakanja konoplju je bilo potrebno osušiti na suncu, stupanjem izdvojiti vlakana te potom ispresti i izatkat platno, što je redovito bio muški posao. Naime, žene u Istri nisu tkale, one su prele, plele i šivale odjeću, ponekad i po čitavu noć. U nekadašnjim kućanstvima bilo je puno članova, stoga je trebalo više vremena kako bi se za svakoga posebno izradilo odijelo. Od najtanje konoplje izrađivale su se košulje, od malo grublje posteljina, od najgrublje vreće. Zimi su se ljudi uz plahte od konoplje pokrivali i debelim vunanim pokrivačima koje nazivamo *punjave*. Tkane od deblje vunene pređe, a nakon tkanja stupane u stupama koje su radile uglavnom zimi, kad je u istarskim rječicama i potocima bilo dovoljno vode.¹⁰⁹ Velikim drvenim batovima, teškim i po stotinjak kilograma, udaralo se po mokroj tkanini, a taj je izvedba služila kako bi tkanje postalo deblje i čvršće, čime je bolje štitilo od hladnoće. Kad bi se pokrivač nakon dva tri desetljeća korištenja izlizao, mogao je opet otići na stupanje, nakon čega je ponovno izgledao kao nov. Naizgled jednostavni, ovi su prekrivači izuzetno vrijedan predmet narodne izrade, koji su obično bili izrađeni u bijeloj, tamno smeđoj ili u najmaštovitijim kombinacijama pruga i kockica u već spomenutim bojama. Posebna značajka svih tekstilnih predmeta bila je postojanost boja. Naime, ako su predmeti veći i bili iznošeni, stari poderani i dalje su pokazivali živost i postojanost boja. Upotrebom prirodnih boja postizao se upravo ovakav efekt, koji su seljaci dobivali iskuhavanjem hrastove, za dobivanje smeđe boje, i jasenove kore, za dobivanje crne boje, ili nekog drugog raslinja, te su se na taj način dobivale osnovne različitih nijansi i boja. Bijela boja dobivala se iskuhavanjem konoplje u *lukšiji*, prokuhavanjem pepela u kipućoj vodi. Nakon višekratne upotrebe i pranja tekstilni predmet od takvog bi platna postajao sve mekše. Potrebno je još spomenuti i *rakamani facol*, vezenu bijelu maramu za glavu, koju su djevojke izrađivale s posebnom pažnjom i ljubavlju. Za maramu je bilo specifično što su je nosile samo mlade djevojke i to samo u svečanim prilikama. Ovaj je predmet istisnut iz upotrebe sredinom XIX. stoljeća, kada se počinju sve više upotrebljavati šarene marame

¹⁰⁷ <https://www.profil-klett.hr/brnistra-biljka-koja-spaja-tradiciju-ekologiju-i-likovno-stvaralastv> (29. siječnja 2020.)

¹⁰⁸ Milićević, J. (1988.): *Narodna umjetnost Istre*, Istratisak, Pazin, str. 89.

¹⁰⁹ Isto, str. 91.

tvorničke izrade. Budući da je samo nekoliko primjera ovog tekstilnog predmeta sačuvano u muzejima, a one su izrađene od debljeg pamučnog platana tvorničke izrade, smatra se da su se *facoli* nekada izrađivali od lanenog ili lijepo tkanog izblijeđenog platna od konoplje.

3.6.5. Obrada željeza

Oblikovanje i izradu predmeta od željeza valjalo bi spomenuti kao stare zanate u Istri, ali podaci od kada se oblikovanje željeza veže za poluotok nisu baš posve precizni. Naime, u nekim se dokumentima iz XV. stoljeća spominje da je na području Istre bila obavljena razmjena željeznih predmeta za sol. Od tog stoljeća pa naovamo znamo da je na području Istre bilo vještih majstora, kovača, koji su obrađivali željezo i od njega izrađivali različite predmete koji su i danas vrlo specifični za ovo područje. Postoji zapis u Valvasorovoj knjizi iz XVII. stoljeća o biranju općinskog kovača, a spominje se i kako je svako mjesto imalo po jednog svojeg kovača koji je morao svim suseljanima oštriti alate i popravljati željezna pomagala besplatno, a oni su mu morali godišnje dati određenu količinu žita, čak i onda ako im te godine kovač nije trebao ništa popraviti. U tim je stoljećima seljak imao samo neophodno potrebne predmete, kao na primjer srp, kosu, motiku, oralo, sjekiru, škare i poneki nož. Tek od XIX. stoljeća povećavao se broj i vrsta tih predmeta, što je povezano ne samo s porastom bogatstva seljaka nego i s povećanom industrijskom proizvodnjom željeza.¹¹⁰ Industrijalizacijom je povećano korištenje željeza, a kovači su znali od odbačenog ili rabljenog željeza izraditi nove predmete koji su bili kvalitetniji od tvornički izrađenih predmeta. Kovači su izrađivali sve i svašta, od ukrasnih predmeta u domaćinstvu, do ograda oko dvorišta i *portuna* na koje je bio običaj stavljati godinu izrade i vlasnikovo ime. Slično je bilo i s poklopcima cisterne – *sterne*, i posebno urešenim okvirom iznad poklopca, na kojem je stajao kotač s pomoću kojeg se konopom ili lancem iz cisterne izvlačila voda.¹¹¹ Najviše su se koristili, a i danas su najviše očuvani predmeti koji su se koristili uz ognjište. Neki od njih su lopatica i hvataljke za žar - *mulete*, *komoštre* - lanac s nizom okruglih karika i kuka na koji su se vješale posude iznad vatre, a najcjenjeniji je bio prijeklad, odnosno najbličniji opis bio bi željezni okvir iznad vatre koji je mogao biti ukrašen nizom detalja pa je kao takav služio kao ukras u kuhinji. Na vrhu sa svake strane neki su imali jednu ili dvije metalne polukružne posude koja je služila da se u nju stavi *bukaleta* sa supom, kako bi se održavala toplom. Kao

¹¹⁰ Isto, str. 65.

¹¹¹ Isto, str. 67.

istarsko univerzalno pomagalo često se spominje *kosir* – alatka kratke drške i debele zakrivljene oštrice, izrađivana u raznim oblicima i veličinama. Ovo se pomagalo služilo u raznim poslovima pa se tako kosir većih dimenzija koristio za oštrenje kolaca, sječu i grubu obradu drva, srednjih dimenzija za podrezivanje loze i voćaka, a malih dimenzija služio je kao džepni nožić nazva još *kosirić*. Još su dva predmeta izrađena od željeza koje nikako ne smijemo zaboraviti spomenuti, a to su motika i potkova. Motika je alatka koja je bila korištena i u starom Babilonu i Egiptu, vješto je zamjenjivala plug čak i nakon njegova pronalaska pa sve do danas. Motika je mogla biti različitih veličina, a sve je ovisilo kome je namijenjena i tko će s njom raditi, žena, dijete ili muškarac. Potkova je predmet za koji se osim za domaće životinje, smatralo i predmetom koji donosi sreću. I danas možemo vidjeti sačuvane potkove koje ljudi znaju objesiti na kući ili negdje drugdje upravo radi istaknutog razloga donošenja sreće.

4. OČUVANJE NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE U ISTRI

S dolaskom industrijalizacije dolazi i modernizacija, stoga se od sredine XIX. stoljeća počinju polako napuštati stare tradicije i običaji. Najprije se tom procesu nije davala neka prevelika pažnja, ali je zato početkom XX. stoljeća svijest o važnosti i očuvanju baštine, materijalne, a tako još više i nematerijalne, sve više počela rasti. U vrijeme između dva svjetska rata, odnosno dvadesetih godina XX. stoljeća, počinje rasti svijest o tome koliko je kulturna baština jednog naroda važna, bilo da je ona materijalna ili nematerijalna. Ratna razaranja, konstantne migracije, bolesti i mijenjanje gospodara ostavljalo je tragove na istarskom poluotoku te se tako stanovništvo Istre moralo osvijestiti jer su shvatili da bi njihova kultura zauvijek mogla nestati. Najprije su to bila lokalna događanja u pojedinim mjestima pa se kroz pjesmu i ples pokušalo spasiti tradiciju od zaborava i osigurati njezin prijenos na generaciju koja dolazi, a kasnije je ta osviještenost postajala sve veća. Istra je oduvijek prihvaćala i poštovala druge narode, njihove tradicije i običaje, ali je shvatila da ako sama svoju tradiciju i običaje ne zaštiti nitko neće.

Danas je u Istri svijest o tome zaista velika pa se tako diljem poluotoka može pronaći neki oblik koji ukazuje da ljudi na svakakve načine žele zaštititi svoje običaje i tradiciju te im osigurati prijenos na mlađu generaciju. Kako smo već kroz ovaj rad vidjeli, neki su običaji dovedeni do te mjere od zaborava da ih se samo stariji pojedinci sjećaju te im je prijenos na mlađe na vrlo klimavim nogama.

Raznim manifestacijama, koje su u početku bile posjećene samo od lokalnog stanovništva, daje se svake godine sve veća važnost. Neke od njih zaživjele su i zbog dolaska stranih gostiju, a koje lokalno stanovništvo nije imalo interes posjetiti. Sve većim uviđanjem i činjenicom da su kultura i turizam dva pojma koji su usko povezani i koji bi ustvari trebali usko surađivati, mijenja se i sam pristup toj tematici te joj se sve više daje na značenje. Opaska je samo na tome što se još uvijek niz manifestacija događa u ljetnim mjesecima, kada je posjećenost stranih gostiju najveća, a istarski poluotok ima mogućnost i potencijal da to čini tijekom cijele godine. No, kao što smo već istaknuli, svijest o važnosti očuvanja tradicije i običaja sve je veća, ali i svijest o produljenju i privlačenju domaćih i stranih gostiju i u ostale mjesece u godini, a ne samo ljetne, pa se tako svake se godine niz manifestacija proširuje i na ostale mjesece.

Manifestacije koje svako treba spomenuti, a usko su povezane s identitetom, očuvanjem tradicije i običaja, su: **Šišanske legende** (lipanj) – festival na kojem se nosi narodna nošnja, priča istriotskim jezikom, kuhaju tradicijska jela, peku tradicijski kolači i pjeva mantinjada; **Pićanske legende - Legendfest** (kolovoz) - festival raznih priča, mitova i legendi; **Soljenje srdela u Fažani** (travanj/svibanj) – mala akademija soljenja srdela; **Dani mladog maslinovog ulja u Vodnjanu** (studen) – smotra mladog maslinovog ulja, vrlo velika posjećenost sajma; **Festival terana i tartufa u Motovunu** (listopad) – degustacija vina terana i proizvoda od tartufa; **Dani tartufa** (od rujna do studenog) – u manifestaciju je uključeno više mjesta, s naglaskom na mjesto Livade; **Fešta od frutti u Kaldiru** (rujan/listopad) – promocija i degustacija voća i voćnih preradevina: džemovi, rakije, vino, kolači, kompoti; **Festival Veli Jože Motovun** (rujan) – kulturni festival za ljubitelje povijesti, književnost i kulture općenito te ljubitelje gastronomije; **Vinistra Poreč** (svibanj) – izložba vina i vinarske opreme, izlagači i natjecatelji, a osim vina ocjenjuje se maslinovo ulje i rakija, vrlo velika posjećenost sajma; **Sajam s klobasicom u Europu Sv. Petar u Šumi** (ožujak) – susret proizvođača kobasica i degustacija, vrlo velika posjećenost sajma; **Krafifest Kršan** (svibanj) – cilj festivala očuvati i promovirati gastronomsku deliciju ovoga kraja; **Istrijanske pinci pod čerepnjon na ugnjišće Žminj** (travanj) – degustacija pinci i drugih uskršnjih kolača, radionica kako se nekada mijesila i pekla pinca pod čerepnjon na ugnjišću; **Istarski festival pašte Žminj** (srpanj) – pašta pripremljena na sto načina, spoj tradicije sa suvremenim, cilj je sačuvati gušte i recepte koje su nekada pripremale naše none po starinski; **Festival istarske supe Rovinjsko Selo** (siječanj) – degustacija supe, natjecanje u pripremanju tradicionalne i kreativne supe; **Slatka Istra Vižinada** (kolovoz) – izrada fritula, kroštula, cukerančića, paština, pandišpanji, pinci, bucolaja i povetica na tradicijski način pod nazivom „istarske užance“, gdje komisija strogo prati da se ne odstupa od izvornosti i naravno degustacija itd.

Dugogodišnji čuvari tradicije koje valja spomenuti su: **Smotra narodne glazbe i plesa** koja traje od 1966. pa do danas, začetnici Slavko Zlatić i Renato Pernić, prikupljači narodnog blaga; **Susreti na dragom kamenu**, znanstveni skup utemeljen 1968. radi proučavanja gospodarskih, kulturnih i društvenih problema Istre, nazvan po Mate Balotinoj zbirci pjesama „Dragi kamen“ (1931.); **Sabor čakavskog pjesništva** osnovan 8. svibnja 1969. u Žminju, manifestacija koja je prvotno zamišljena da se će se baviti uglavnom pitanjima čakavskog pjesništva, a tek potom, na osnovi mnogo šire i domišljenije osnove, osnovan je 1970. **Čakavski sabor** s ciljem očuvanja i vrednovanja kulturnog i nacionalnog identiteta čakavskog govornog područja itd.

Istra ima i stoljetnu tradiciju sajmova koju istarski gradovi njeguju i danas. Sajmovi su mjesta na kojima se osim trgovanja, oduvijek susreću ljudi, družu i zabavljaju. Najstariji među njima je **Pazinski samanji**, prvog utorka u mjesecu, koji se tradicionalno održava od 1574. Ostali sajmovi su još: Bale i Barban - druge subote u mjesecu; Buzet – prvog petka i trećeg četvrtka; Labin – treće srijede; Motovun – trećeg ponedjeljka; Savičenta – treće subote; Višnjan – posljednji četvrtak; Vodnjan – prve subote; Žminj – svake druge srijede; sajam za Sv. Bartola – zadnje subote u kolovozu; Pula – svake subote.

Tradicija koja se održava od sredine XIX. stoljeća, pa je sada u novije vrijeme ponovno obnovljena je **Subotina po starinski u Buzetu**, prve nedjelje nakon blagdana Male Gospe (8. rujna), na kojoj se mogu doživjeti i osjetiti zvukovi, mirisi i okusi, govor i glazba i duh starine. **Povijesni festival Giostra u Poreču** novijeg je datuma, održava se u lipnju od 2013., njime se oživljava barokni duh grada Poreča glazbom, plesom i kostimima te viteškim turnirom Giostra koji se održava po pravilima zabilježenima 1745.

Čuvari tradicije svakako su i dva eko muzeja i to: **Ekomuzej Batana u Rovinju** i **Ekomuzej Istriani de Dignan u Vodnjaju**. Ekomuzej Batana otvorio je svoja vrata 2017. i posvećen je tradicijskom drvenom plovilu batani, njegovoj izradi kao vrijednoj nematerijalnoj kulturnoj baštini Rovinj i kao takav upisan je u UNESCO-v Registar najboljih praksi očuvanja nematerijalne kulturne baštine svijeta. Ekomuzej Istriani de Dignan podijeljen je na tri važna segmenta: kuću tradicije – Muzej lokalne kulture; didaktička farma – Muzej ruralne kulture i ecolab – Muzej lokalnih proizvoda. Osnovala ga je grupa lokalnih entuzijasta iz Vodnjana radi očuvanja lokalnog identiteta i svijesti o važnosti očuvanja tradicije i običaja.

Važnost očuvanja tradicije svakako je i primjer suhozidne gradnje te kao primjer toga u prvi plan je stavljen *kažun*. Naime, kažun je tradicijsko suhozidno sklonište za ratare i pastire. Krčenjem terena od kamena radi dobivanja plodnog tla nastaju kažuni koji se specifični upravo po tome što su sagrađeni bez vezivnog tkiva, slažući kamen na kamen. U najvećoj su mjeru sačuvani upravo na području Vodnjana te se javila potreba da se ova „arhitektura bez arhitekta“ adekvatno zaštiti. Sedma akcija održana 2013. „Moj kažun – La mia casita“ bila je posvećena realizaciji muzeja na otvorenom „**Park kažuna – Parco delle Casite**“, gdje je prikazana gradnja kažuna u četiri faze. „Park kažuna“, koji se nalazi na samoj cesti prije ulaska u Vodnjan, zamišljen je tako da osim posjeta služi kao vježbalište gdje se svi zainteresirani mogu iskušati u gradnji suhozida. Tradicija suhozidne gradnje uvrštena je na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva.

Slika 14: Kažun

Izvor: https://farm8.static.flickr.com/7628/16784887996_163737b0d8_b.jpg

(3. veljače 2020.)

Ništa manje važni nisu ni brojni agroturizmi skriveni u svakom kutku diljem Istre. Čar ih je pronaći te uživati u tradicijskom ambijentu, običajima i tradicionalno pripremljenim jelima.

Trka na prstenac ima duge korijene, a prvi zapis o njoj je iz 1696., što znači da je starija i od Sinjske alke. Tradicija održavanja ovog konjičkog natjecanja ponovno je pokrenuta 1976. u Barbanu i od tada se održava svake godine. Trka je postala zaštitnim znakom Barbana i jedna od najpoznatijih ljetnih priredaba u Istri.

Na kraju valja spomenuti i grupu glumaca, entuzijasta koji u sklopu udruge **Istra Inspirit** oživljavaju autentične napuštene lokacije s pričama i legendama koje su se navodno dogodile te se kao takve prenose s generaciju na generaciju. Jedan od autentičnih lokaliteta, koji je danas skoro zaboravljen, su i ostaci zidina Dvigrada, srednjovjekovnoga gradića od kojeg su danas ostale samo ruševine. Smatra se da je gradić napušten u novom vijeku zbog pošasti kuge. Način na koji ga danas ova družba kroz priču, ples i kostime oživljava jedinstven je doživljaj. Na ovaj su način kroz priče, oživljeni napušteni lokaliteti diljem Istre, ali i oni koji nisu napušteni, a za njih se vežu zanimljive priče.

ZAKLJUČAK

Na tako malom prostoru Istra je područje uistinu jedinstvene prirodne raznolikosti i ljepote, smještena u samom srcu Europe, gdje se upravo ovdje susreću čak četiri kulturna kruga, : Zapad i Istok, sjeverni, srednjoeuropski i južni mediteranski krug. Težak povijesni put istarskog naroda i česte promjene gospodara na razne su načine utjecali na ovo područje pa samim time i na razne običaje i druge oblike kako materijalne tako i nematerijalne baštine. Iako još uvijek relativno nepoznato područje, kad mislimo u globalnom okviru, sve se više ovo područje probija na svjetsko turističko tržište i postaje prepoznatljivo po gradovima kao što su Rovinj, Poreč, Medulin, Motovun i drugi.

Prirodne ljepote ovoga kraja nadopunjuju se povijesnim i kulturnim nasljeđem te je to bogatstvo prepoznato od UNESCO-a, specijalizirane organizacije u sustavu Ujedinjenih naroda, utemeljene 1945.

Sve veći rast i razvoj turizma doveo je do posljedica globalizacije koja pak prijete komercijalizacijom proizvoda. Sve većom osviještenošću, ponajviše lokalnog stanovništva, na razne se načine baštinu pokušava spasiti i sačuvati od zaborava. S druge pak strane mediteranska klima i područje koje je pogodno za razvijanje raznih oblika turizma, s mogućnošću posjeta tijekom cijele godine, još je jedan element koji ide u prilog ovom području. Kao potencijalne turističke prednosti, a s naglaskom na očuvanju i njegovanju nematerijalne kulturne baštine, svakako treba istaknuti kulturni turizam, ruralni turizam i gastronomski turizam. Razne priče koje se vežu za kulturno-povijesnu baštinu, običaji i pučke predaje, raznolikost narodne nošnje i govora na tako malom području, obilje i mogućnost uživanja u raznim eno-gastronomskim ponudama, svakako su prednosti ovog malog raja na zemlji. Pametnom strategijom i s naglaskom na očuvanje, bilo da se tiče materijalne ili nematerijalne kulturne baštine, ovo područje stvara dodatnu vrijednost samo za sebe. Važno je da se tijekom bilo kakvog planiranja nikada ne zaboraviti na autentičnost i kako je predstaviti, na lokalno, na zaštitu i očuvanje. Autentičnost je bitan element svake kulture kad govorimo o očuvanju tradicije i običaja, stoga ju je najbolje prikazati tako da ona bude svakodnevni dio života, jednostavno biti ono što u stvari i jesmo.

LITERATURA

Knjige:

- ✓ Božić, D., Ilić, O. i Mercandel, T. (2012.): *Folklorni plesovi Istre strukture suvremenog i mažoret plesa*, Sveučilište Jurja Dobrile, Pula
- ✓ Bijazić, M. (1999.): *Istarski narodni običaji i stari zanati*, C.A.S.H., Pula
- ✓ Čaplar, A., Belamarić, J., Biškupić Bašić, I., Čaleta, J., Ceribašić, N., Eckhel, N., Nikočević, L., Nodari, M., Radovani Podrug, I., Vitez, Z. i Zebec, T. (2013.): *Blaga Hrvatske: neprocjenjiva prirodna i kulturna baština*, Mozaik knjiga, Zagreb
- ✓ Dukovski, D. (2004.): *Istra: kratka povijest dugog trajanja, od prvih naseobina do danas*, Istarski ogranak društva hrvatskih književnika, Pula
- ✓ Glavičić, B. i Mohorović, D. (2016.): *Terra fameja*, Zigo, Rijeka
- ✓ Hameršak, M., Pleše, I. i Vukušić A.-M. (2013.): *Proizvodnja baštine: kritičke studije o nematerijalnoj kulturi*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
- ✓ Ivančan, I. (1963.): *Istarski narodni plesovi*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb
- ✓ Jelinčić, D. A. (2008.): *Abeceda kulturnog turizma*, Meandermedia, Zagreb
- ✓ Mikac, J. (1977.): *Istarska škrinjica: iz kulturne baštine naroda Istre*, Nakladni zavod MH, Zagreb
- ✓ Milenkovski, N. i Ružić Modrušan, L. (ur.), (2015.): *Merlići od CA: Versi na labinjonske cakavice*, KULTura sNOVA, Zagreb/Labin
- ✓ Miličević, J. (1988.): *Narodna umjetnost Istre*, Istratisak, Pazin
- ✓ Orlić, D. (2008.): *Štorice od štrig i štriguni*, Zoro, Zagreb
- ✓ Pejić, T., Kurić, V. i Klarić, D. (2014.): *Neodoljiva Hrvatska – Irresistible Croatia*, Lux, Zagreb
- ✓ Radauš, Ribarić, J. (1997.): *Ženska narodna nošnja u Istri*, Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“: „Josip Turčinović“, Pazin
- ✓ Rudan, E. (2016.): *Vile s Učke: Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- ✓ Vrzić, Z. (2009.): *Limba de saka zi: svakodnevni jezik – rječnik svakodnevnih izraza na vlaškom ili žejanskom jeziku*, Tragovi, Udruga za istraživanje i dokumentiranje jezika i kulture Istre i Kvarnera, Rijeka

Članci u časopisu:

- ✓ Miličević, J. (1966.): „Običaji i vjerovanja uz gospodarske radove u srednjoj Istri“, *Narodna umjetnost: časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 4, No. 1, str. 191. – 207.
- ✓ Radetić, E. (1935.): Istarski narodni ples „Balun“, *Sklad – smotra za promicanje narodne kulture*, broj siječanj – veljača, Zagreb, str. 7.- 10.

Članak u zborniku:

- ✓ Zebec, T. (2013.): „Etnolog u svijetu baštine. Hrvatska nematerijalna kultura u 21. stoljeću“, u: Čapo, J. i Gulin Zrnić, V. (ur.): *Hrvatska svakodnevnica – etnografije vremena i prostora*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 173. -195.

Internet:

- ✓ Baladur:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1541/baladur> (28. siječnja 2020.)
- ✓ Balon:
<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=188> (14. siječnja 2020.)
- ✓ Bitinada:
<http://www.istrapedia.hr/hrv/1082/tanko-i-debelo/istra-a-z/> (16. siječnja 2020.)
- ✓ Brnistra:
<https://www.profil-klett.hr/brnistra-biljka-koja-spaja-tradiciju-ekologiju-i-likovno-stvaralastvo> (29. siječnja 2020.)
- ✓ Bugarenje:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/527/bugarenje> (16. siječnja 2020.)
- ✓ Diskantno dvoglasje:
<https://hkm.hr/kulturni-biseri/dvoglasje-tijesnih-interval-a-istre-i-hrvatskog-primorja>
(16. siječnja 2020.)
- ✓ Čripnja:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/603/cripnja> (10. siječnja 2020.)
- ✓ Govoru Istri:
<http://www.istrapedia.hr/hrv/533/cakavsko-narjecje-u-istri/istra-a-z/>, (16. siječnja 2020.)

- ✓ Gunjci:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1072/gunjci> (19. siječnja 2020.)
- ✓ Istrorumunjski:
<http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1264> (16. siječnja 2020.)
- ✓ Istriotski:
<http://www.istrapedia.hr/hrv/1246/istriotski/istra-a-z/> (16. siječnja 2020.)
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1312/istriotski> (16. siječnja 2020.)
- ✓ Istarski krafi:
<http://www.iceipice.hr/hr/clanak/secer-sol-krafi> (12. siječnja 2020.)
- ✓ Istarski pršut:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/801/prsut-istarski> (13. siječnja 2020.)
- ✓ Istarska rakija:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/887/rakija-istarska> (13. siječnja 2020.)
- ✓ Koledanje:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1408/koledanje> (26. siječnja 2020.)
- ✓ Kulturna baština:
<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6> (16. prosinca 2019.)
- ✓ Labinski govor:
<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=389045867> (16. siječnja 2020.)
- ✓ Nepokretna kulturna baština:
<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=27> (16. prosinca 2019.)
- ✓ Nematerijalna kulturna baština:
<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?ID=3639> (16. prosinca 2019.)
<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=21765> (16. prosinca 2019.)
- ✓ Mjere zaštite nematerijalne kulturne baštine:
<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=250> (16. prosinca 2019.)
<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=21766> (16. prosinca 2019.)
- ✓ Nezakonit promet pokretne kulturne baštine:
<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=249> (16. prosinca 2019.)
- ✓ Povrat kulturnih dobara:
<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=9899> (16. prosinca 2019.)
- ✓ Putni običaji:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3090/putni-obicaji> (27. siječnja 2020.)

- ✓ Roženice:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/932/rozenice-sopele-sopile-supiele-tororo> (19. siječnja 2020.)
- ✓ Tradicijsko graditeljstvo:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1177/tradicijsko-graditeljstvo> (27. siječnja 2020.)
- ✓ Tradicijsko odijevanje:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1178/tradicijsko-odijevanje-narodne-nosnje> (14. siječnja 2020.)
- ✓ Tradicijsko odijevanje na Čićariji:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1178/tradicijsko-odijevanje-narodne-nosnje> (14. siječnja 2020.)
- ✓ Tradicijsko odijevanje u Vodnjanu:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1178/tradicijsko-odijevanje-narodne-nosnje> (14. siječnja 2020.)
- ✓ Tradicijska prehrana:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1176/tradicijska-prehrana> (10. siječnja 2020.)
- ✓ Vinogradarstvo u Istri:
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1343/vinogradarstvo> (13. siječnja 2020.)
- ✓ Žminjski govor:
<https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=389050781> (16. siječnja 2020.)
https://pure.uva.nl/ws/files/4128223/57911_KalsbeekZminjDARE.pdf (16. siječnja 2020.)

POPIS SLIKA

Slika 1: Batana.....	12
Slika 2: Masline.....	21
Slika 3: Istarski fuži.....	23
Slika 4: Cukerančići	25
Slika 5: Istarska supa.....	27
Slika 6: Istarska narodna nošnja.....	29
Slika 7: Istarski narodni ples balun	38
Slika 8: Sviranje na mihu	42
Slika 9: Roženice.....	43
Slika 10: Istarska pinca.....	47
Slika 11: Šterna	56
Slika 12: Istarska kuća s baladurom	57
Slika 13: Istarski glineni lonci.....	61
Slika 14: Kažun	68

SAŽETAK

Ovaj rad temelji se prvenstveno na nematerijalnoj kulturnoj baštini Istre, njezinom očuvanju i osiguranju njezinog daljnjeg prijenosa s generacije na generaciju. Negativni utjecaji globalizacije i modernizacije, česte migracije i svakodnevni protok ljudi u suvremenom svijetu sve više prijeti raznim kulturama, pogotovo onim u manjim zemljama, od gubljenja vlastitih običaja i tradicije. Stoga valja naglasiti koliko je nematerijalna kultura uistinu krhka i ako je želimo zaista očuvati potrebno je najprije ljude osvijestiti. Neki su narodni običaji poluotoka Istre toliko potisnuti da ih se sjećaju samo pojedini, stariji ljudi. Da bi se spriječilo njezino daljnje propadanje i zaborav, lokalno je stanovništvo tijekom posljednjih godina smislilo, i svake godine smišlja, niz inovativnih i suvremenih načina kako bi osiguralo njezin daljnji prijenos.

Rad je koncipiran u četiri osnovne cjeline. Uvod opisuje tematiku rada, iznosi hipotezu, svrhu i cilj istraživanja. Prvi dio bazira se općenito na samom pojmu kulturne baštine, drugi dio objašnjava detaljnije pojam nematerijalne kulturne baštine. Treći dio, ujedno je i najvažniji dio rada, razrađuje nematerijalnu kulturnu baštine Istre kroz elemente specifične za područje: govor, hranu, tradicijsko odijevanje, ples, pjesmu i sviranje, pučke istarske običaje i vjerovanja te tradicijsko graditeljstvo i stare zanate. Četvrti dio donosi primjere očuvanja nematerijalne kulturne baštine danas u Istri. Na kraju rada donesen je zaključak autorice o nematerijalnoj kulturnoj baštini u suvremenom svijetu, kako s njom dalje da bi ju se očuvalo, spasilo od zaborava te osigurao njezin prijenos na generacije koje dolaze.

Ključne riječi: nematerijalna kulturna baština, Istra, tradicija i običaji

SUMMARY

This work primarily addresses the intangible cultural heritage of Istria, its conservation and its continued transmission from generation to generation. The negative impacts of globalization and modernization, frequent migrations and the daily flow of people in the modern world are increasingly endangering different cultures, especially those in smaller countries who risk losing their customs and traditions. It is therefore important to stress how intangible culture is truly fragile and if we genuinely want to preserve it, we first need to become aware of it as such. On the contemporary Istrian territory some customs have been so suppressed that they are remembered only by few older inhabitants. In order to prevent further loss and extinction of Istrian intangible cultural heritage, the local population has, in recent years, developed and each year continues to develop a number of innovative and contemporary ways to ensure its continued transmission.

The paper is divided in four basic units. The introduction describes the topic of the paper and outlines the hypothesis, the purpose and the goal of the research. The first unit provides a general outline of the concept of cultural heritage, the second explains in more detail the concept of intangible cultural heritage. The third part, which is also the most important part of the paper, expounds the intangible cultural heritage of Istria through elements specific for the area: speech, food, traditional dress, dancing, music and instruments, folk customs and beliefs, traditional architecture and old crafts. The fourth unit presents examples of preservation of intangible cultural heritage in Istria today. The paper ends with the author's conclusion in respect of intangible cultural heritage in the modern world and how to treat it in the future in order to preserve it, save it from oblivion and secure its transmission to future generations.

Keywords: intangible cultural heritage, Istria, tradition and customs

Translated by:

Franka Strmotić-Ivančić, prof.

B.A. in English and Italian language studies

Profesorica talijanskog i engleskog jezika i književnosti